

Juhász Daniella (1995) az ELTE BTK Ókortudományi Doktori Programjának hallgatója. Kutatási területe: a filológiai gyakorlattal, elsősorban a kommentálás és az olvasás tevékenysége.

Kommentárok a gyakorlatban

Homéros: *Odysseia* XIX. 503–604

Juhász Daniella

Bevezetés

A filológia tudománytörténetében sokáig nem szenteltek kitüntetett figyelmet a filológiai tevékenységek gyakorlati aspektusának, a különböző gyakorlatok és praktikák hallgatólagos tudásként „észrevétlenül” a kutatás periferiáján maradtak. A digitalizálás hatására azonban a filológiai kutatások elkezdtek reflektálni az őket meghatározó, sajátos gyakorlataikra, elkezdtek azok analóg és digitális formáit vizsgálatuk tárgyává tenni. A tudományos érdeklődés így a filológiai tevékenységek mint olyan gyakorlati tudásformák felé is fordult, amelyeket a digitális médiumok megjelenése megváltoztat és új megvilágításba helyez. Az utóbbi két évtizedben előtérbe kerültek a filológiai műveleteket tevékenységként, alulnézeti perspektívából vizsgáló kutatások, amelyek a filológiát társadalmi gyakorlatként, az intézményes és technológiai környezetben végzett műveletek történetileg változó halmazaként gondolják el.¹

A filológiai munkaformák megvilágításának igénye a klasszika-filológia területén is hamar jelentkezett, jól mutatja Glenn Most *Aporemata (Kritische Studien zur Philologiegeschichte)* című, az azonos elnevezésű heidelbergi konferenciák anyagát közlétező könyvsorozata, amely a fragmentumgyűjtés, a szövegekritika, a kommentár és a historizálás kérdéseit tematizálja egy-egy kötetben, de ebbe az irányba mutatnak a kommentár műfajának nyomába szegődő *The Classical Commentary* és a *Classical Commentaries* című angol nyelvű kötetek esettanulmányai is.² Tanulmányom célja ebben a tudománytörténeti kontextusban rákérdezni a klasszika-filológia egyik alapvető munkaformájára, a kommentárírásra, szoros összefüggésben az antik szövegek olvasási gyakorlatával, szem előtt tartva, hogy a kommentárok maguk is olvasatok és mindenekelőtt értelmezések.³ Az olvasás során a filológus nem rohan át a szövegen, hanem elidőzik afölött.⁴ Ennek a „lassú olvasásnak” (Nietzsche) a praxisát teszem vizsgálat tárgyává, mely során a filológiát mint kultúrtechnikát textuális gyakorlatok összességeként határozom meg.⁵

Az *Odysseia* két kommentárjának gyakorlattani megfigyelése során törekszem a kommentálási tevékenységet mint hozzáférési módot, szövegekkel való foglalkozást materiális értelemben is leírhatóvá tenni.⁶ A szöveg és a kommentár kapcsolatát kutatva az olvasót helyezem a középpontba, arra összpontosítva, hogy mi történik a kommentár által „olvasott” szöveggel a kommentárhasználó olvasói tapasztalatában.⁷ Emellett azokra az észrevétlenül maradó cselekvésekre is igyekszem ráirányítani a figyelmet, amelyek rutinszerűségük, magától értődőségük miatt láthatatlanok voltak a tudományos munka során, vagy legalábbis nem irányult rájuk tudományos figyelem.⁸

Választásom olyan *Odysseia*-kommentárookra esett, amelyek a hallgatókat és a kutatókat is ideális olvasóknak tekintik, és ezáltal közelítik őket egymáshoz, részt vesznek a hallgatók „tudóssá” alakításában. Érdeklődésem középpontjában az áll, hogyan olvasunk ma antik szövegeket, mit csinálunk a szövegekkel pontosan, miután vagy miközben hallgatóként elsajátítottuk az alapvető filológiai praktikákat, kitekintéssel arra is, hogy ez a „hozzáértés” milyen informális viselkedési rutinokat, implicit normakövetést jelent. Az egyetem ugyanis nemcsak a szaktudás többé-kevésbé eredményes és hatékony átadását biztosítja, hanem a tudományos szocializáció összetett

tereként is funkcionál, amelyben procedurális és implicit gyakorlati tudás közvetítődik. Ezzel kapcsolatban emeli ki Martus és Spoerhase – ugyan az irodalomtudomány gyakorlatánáról szóló írásukban, de a klasszika-filológia gyakorlatára is érvényesen – az artikulációs, explicit elemzési nehézséget, ami abból adódik, hogy a tudományos és nem tudományos viselkedési rutinok a gyakorlatot végző „második természetévé” válnak, így nem képezik szigorúan véve a reflexió tárgyát.⁹

A választott kommentárok egy olyan *Odysseia*-hellyel foglalkoznak (XIX. 503–604), amely a filológia ősjeleneteként is olvasható:¹⁰ Odysseus még önnön kilétét rejtő idegenként Pénélopé álmát az asszony felkérésére „megfejt”, egy általa érvényesnek tetsző magyarázatot ad arra. Így a gyakorlatlani aspektuson túl a kommentárok mintegy az őskommentárt kommentálják – tanulmányomnak nem célja, hogy a szöveghelyet a hermeneutika premisszáit elfogadva ismét értelmezsem, csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a bemutatott szövegeknek így egy metaszintje is megnyílik, ami segít tovább árnyalni a kommentárok és primer szövegek viszonyáról alkotott képünket.

Kommentármetaforák

Kommentár nélkül jellemzően nem olvasunk klasszikus auktorszövegeket. Így amikor felmerül a kérdés: „mi a kommentár?”, akkor elsőként az a közvetlen, szoros viszonya juthat eszünkbe, amely a szöveghez fűzi. A kommentár az auktorszöveg olvasási gyakorlatában az a praktikus második szöveg,¹¹ amely mindig jelen van az olvasói tekintet terében. Még ha nem is feltétlenül egy oldalon, vagy azonos kötetben a szöveggel, de a kommentár mindig úgymond „szem előtt” és „kéznél” van az olvasáskor, mint egy alapvető szerszám egy műhelyben vagy egy alapvető eszköz a laboratóriumban.¹² Ahhoz, hogy a kommentárhoz és működéséhez közelebb kerüljünk, érdemes röviden végignézni, hogy a kommentárokról milyen metaforikus kifejezéseket, képi analógiákat találunk az egyes szakirodalmakban.

Manfred Fuhrmann *Klasszikusok kommentárral?* című tanulmányának, a kommentár történetéről szóló szakaszában több érdekes metaforát is használ a kommentár általános jellemzőinek tárgyalásakor. Elsőként a könyvnyomtatás után elterjedt kommentált kiadások kommentárrészét hasonlítja

1. kép. Ole Worm 17. századi dán fizikus, természettudós Wunderkammerja, a Museum Wormianum. British Museum, ltsz. 1872,0511.1004

„alagsorhoz”.¹³ A metafora forrás- és céltartománya egy – többnyire – lakóépület földalatti (*souerrain*) részét képező alagsor és a nyomtatott oldalon a főszöveg alatt párhuzamosan futó kommentár. A történeti áttekintés, amely során ez a metaforikus kifejezés előfordul, rávilágít arra, hogy a nyomtatott könyv megváltoztatta és részben rögzítette is a kommentár formáját és helyét, mind a szöveghez képest, mind a könyvoldalon belül. Míg korábban a magyarázatok a lap / hasáb szélén és alján helyezkedtek el, vagy éppen koszorúszerűen vették körbe a szöveget, addig a könyvnyomtatás technikája két szintre osztotta fel az oldalt, majd kijelölte felül a szöveg és alul a kommentár helyét.

A kommentált szövegkiadás-kötet ez esetben tehát épületként, valamilyen sematikus térbeli építményként jelenik meg, és két jól elhatárolható szintre tagolódik. Az alagsor szerepe többféle: egyszerre tartozik a ház alapjához és lakóövezetéhez, egyrészt az épület földalatti, stabil alapját képezi, másrészt a működéshez elengedhetetlen infrastruktúra helyét biztosítja, vagy ezek mellett a felesleges, haszontalan dolgok tárolóhelyiségeként is funkcionálhat. Az „alagsor” metafora ennek megfelelően a kommentár többféle értelmezési lehetőségét nyitja meg. A kommentár egyszerre az alap, amelyre a szöveg rászorul,¹⁴ amely nélkül instabil lenne, és egyszerre a hasznos és haszontalan dolgok tárolóhelye.

Ez a kétszintű felosztás térben ábrázolja és egyúttal rögzíti a két szöveg közti hierarchikus kapcsolatot, rámutat a kommentár alsóbbrendű vagy másodlagos szerepére az auktorszöveghez képest, ugyanakkor implikálja a szoros kapcsolatukat is. Esetenként azonban úgy tűnhet, ez a viszony megcserélődik: előfordul ugyanis, hogy a kommentár „impozáns magasságokba emelkedik”, és maga a szöveg néhány sornyi helyre kényszerül.¹⁵ A kommentár térnyerése megakaszthatja az olvasás lendületét, emellett a saját használhatóságát is felfüggeszti a számos ilyen elosztású oldal, mivel túlságosan eltereli az olvasó figyelmét az alapszövegről, amelyre elsődleges szöveggént összpontosítania kellene.

A kommentálás túlbuzgó vágya hasonló képzetársításként jelenik meg a „hegynyi magyarázattömegeket emel” metaforikus kifejezésében.¹⁶ Mindkét esetben közös vonás, hogy horizontálisan és felfelé irányul (hegy, impozáns magasságok). A kommentár a terebélyes magyarázattömegekkel mint leküzdendő akadályokkal hátráltatja, lelassítja az olvasó lineáris haladását a szövegben. A kifejezés másik része, a nagy mennyiségű jegyzet *felhalmozása* újabb metaforához vezet. A kommentár szerzője gyakran a bőség kedvéért mindenféle – akár felesleges – információt is mérték nélkül egymásra halmoz, és a funkcionalitás rovására különféle kuriózumokkal tölti fel a kijelölt helyet. Ezt a túlburjánzó, felhalmozó kommentárgyakorlatot a szakirodalom olykor a kincseskamra (*Wunderkammer*) metaforájával írja le.¹⁷ Gumbrecht jegyzi meg, hogy bizonyos esetekben az információ egymásra halmozása az idők során a kommentárhagyományban kincstárszerű tudáslerakatokat hoz létre, és helyekké változtatja a kommentárokat. A hangsúly ismét a metafora térbeli dimenziójára helyeződik.¹⁸ A kincseskamrával való azonosítás a kommentár bőségre (*copia*) való törekvésére vezethető vissza. A kommentár írója igyekszik kielégíteni az elképzelt olvasó vélt vagy valós igényeit, minél több információt nyújtva a szöveg megértéséhez. A jegyzetekben szereplő információ mennyisége és minősége

azonban eljuthat arra a pontra, hogy a kommentár írója által összegyűjtött és felhalmozott történeti, tárgyi és nyelvi magyarázatok, tények, párhuzamos helyek,¹⁹ vagyis a kommentár szövege önmagában, az alapszövegtől függetlenül elkezdi enciklopédiaszerűen, gazdag tudástárként működni. Az így létrejött kommentárt már nem pusztán a szöveg megértéséért keresi fel az olvasó, hanem általánosabb tájékozódás céljából, például életrajzi vagy történeti adatokért.

A kommentár térbeli dimenzióban való elképzeléséhez tarthat még a Fuhrmann által használt „keret”, „állványzat” metafora is.²⁰ Fuhrmann ezzel a kifejezéssel arra utal, hogy a többi tudományos szöveghez képest a kommentár eleve nem lehet önmagában teljes egész, hanem csak az a váz, amely a szöveg megértésében segít, de nem nyújt kész megoldást, azaz tartalmat, ennek létrehozását az olvasóra hagyja. Érzékelhető, hogy itt más motiválja a kommentárról való képi gondolkodást, mint az előbbiek esetén: az összehasonlítás alapja itt nem a szöveg és a kommentár viszonya, hanem a kommentár és más tudományos írások műfaji eltérései. Önmagában sem az alagsor, sem az állványzat nem alkot teljes épületet, de elengedhetetlen részét – váz, alap – képezik szerkezeti szinten az egésznek; fontos különbség köztük azonban, hogy míg az alagsor állandó része, alapja az épületnek, addig az állványzat egyszeri, lebontható segédeszközként van jelen, nincs rá folyamatosan szükség.²¹ A kommentált szöveg olvasási gyakorlatában a kommentár az épületek állványzataként, alapjaként vagy keretként a szöveget tartó, hordozó szerkezetként, és az olvasás, megértés útját kijelölő és meghatározó elemként vesz részt.

Fontos és alapvető átvitt jellemzője tehát a kommentárnak – e néhány példa alapján is – a térbeli kiterjedése, megtölthető formája, szerkezete, amely megalapozza a szöveget, és a kommentár szerzője „beleöntheti” jegyzeteit. A tanulmány függelékében közölt szövegek egyik változata ezt az állványzatképet, bevett metaforát viszi színre és vizualizálja, mivel a csak lemmatizált helyek szövegben hagyásával és a kommentárok szerzőinek kevésbé vagy egyáltalán nem fontos részek kitarásával igen váratlan szöveggépet kapunk: megelevenedik a szövegre montírozott kommentár vázszerkezete.

A kommentármetaforákhoz visszatérve azt látjuk, hogy a műfajról szóló általános diskurzusban gyakran előfordulnak a fizikai távolságra koncentrált metaforák. A kommentárokról a szöveghez közvetlenül elvezető „útként”, „hídként” vagy „csatornaként” is olvashatunk.²² A két végpontban általában a szöveg és az olvasó áll, amelyek közt kapcsolatot teremtő, összekötő szerepben mutatkozik a kommentár és az írója. A kommentáriró szerepe az olvasó vezetésében kettős, egyrészt a nehéz helyeken segít, megkönnyítheti az utat, másrészt el is térítheti attól az olvasót, miközben a problémás pontokhoz, akadályokhoz irányítja. A hídmetafora rávilágít a kommentár legfontosabb feladataira, mivel az olvasó és a szöveg közötti időbeli és kulturális szakadék *áthidalását* sugallja.²³ A kommentáriró feladata eszerint, hogy a megfelelő magyarázatokból, információkból hidat építsen az elképzelt olvasójának, aki azon keresztül érheti csak el a szövegek pontosabb tartalmát és jelentését. A kommentárnak közvetítő szerep jut, de hogy mindezt miként végzi el, nem derül ki. Az út és híd metaforáiban főként az olvasó és a szöveg viszonya képződik le a köztük lévő távolsággal vagy szakadékkal a fókuszban, ame-

lyet a kommentár köt össze, azonban a filológusi tevékenység *hogyanja* kifejtetlenül marad a háttérben.

Az előbbiektől eltérő elgondolás a kommentálást gesztusként jeleníti meg, ami egy másik fontos jellemző vonást hoz a képzettársítás előterébe: a mozdulatot, az akciót. Eddig inkább a „mi a kommentár?” kérdésre adtak részleges választ a metaforikus kifejezések (hely, keret), a gesztus viszont a „mit (és hogyan) csinál a kommentár?” kérdést teszi reflektálttá. A kommentáriró eszköztárát gesztusokhoz hasonló Gunter Martens elsősorban a kommentár befolyásoló, előíró szerepét kritizálja. A különféle metakommunikációs mozgást jelentő gesztus halmazán belül a tudatos, irányító gesztusfajta lesz a hasonlítás alapja. Ezt a forrástartományt viszonyítja Martens a kommentár egyezményes jelöléseivel, az olvasót irányító felhívásaihoz. Így az eddig ismertetett metaforák passzív kommentárképhez képest a kommentár és rajta keresztül annak írója aktív cselekvője lesz az értelem közös megalkotásának, a kommentár önálló aktorként vesz részt ebben az antik szövegek megismerésére irányuló eljárásban.

Felmerül azonban az alapvető kérdés, hogy mikor van szükség egyáltalán magyarázatra, gesztusokra. Ezt vizsgálva Martens a Fuhrmann által bevezetett elsődleges – a költői beszéd sajátosságaiból adódó – homályosság és a másodlagos, azaz az időbeli eltávolodás okozta homályosság fogalmait alkalmazza és viszi tovább a gondolatmenetében.²⁴ Érvelése szerint a kommentár feladata egyedül a másodlagos homályosság eloszlatása, a kulturális, időbeli távolságból fakadó érthetlenségek magyarázása lenne. A gesztusszerű kommentálási eljárást ezért kevésbé tartja célravezetőnek, mivel az véleménye szerint túlságosan beleavatkozik a megértés folyamatába, és nem hagyja az olvasó saját interpretációját kibontakozni. Ugyanis miközben a kommentáriró ráutaló gesztusokkal saját elképzelései szerint irányítja az olvasót, felfüggeszti a költői beszéd saját homályosságát, amelyet a befogadónak magának kellene megfejtenie a kommentár gyámkodása nélkül.²⁵

A kommentárt szintén tevékenységként, szövegekről való írásként közelíti meg Don Fowler, aki azt egyenesen a filológia egyik modelljének teszi meg. A kommentár mint a filológia ősképe a későbbiekben kulcsfontosságú lesz elemzésünk szempontjából. Az ő elképzelésében a szövegről szóló jegyzetek, vagyis a kommentár(ok), újabb és újabb rétegekként veszik körül a szöveget. Fowler egyébként maga is felhívja a figyelmet a kommentárról való gondolkodás metaforikuságára, annak befolyásoló tényezőjére. A szöveg „körbeírása” egyes kéziratokban és korai nyomtatott könyvekben szó szerint is megvalósult.²⁶ Az átvitel alapja tehát egy tényleges megvalósulási formája a kommentárnak, nem csak absztrahálás útján való vizualizáció. Ez a metafora is az alapszöveg és a kommentár-szöveg közti térbeli viszonyt, az egymás melletti vagy körüli elhelyezkedést helyezi a hasonlítás középpontjába. A szöveg köré a margóra írt kommentárjegyzetek – információkból alkotva keretet – magyarázzák az elsődleges szöveget, de közben jól láthatóan el is különülhetnek attól, mintha határvonal lenne az alapszöveg és az azt magyarázó jegyzetek között. Az egy oldalon való elhelyezkedésük egyrészt a közvetlen, szoros kapcsolatot mutatja, másrészt azonban a szövegek kijelölt helye az oldalon (középső rész, lapszélek) a hierarchiát, a kommentár másodlagosságát is erősíti, ahogy az „alagsor” metaforánál is látni lehetett.

A metafora céltartománya kiterjeszthető a kommentárhagyomány tipikus gyakorlatára, amely során az egymás munkáira szorosan építő kommentárok mint az egyes rétegek, újabb és újabb magyarázatokkal, olvasatokkal bővítik a megelőzőeket. Ezt a gyakorlatot mutatják a *variorum* kommentárok is, amelyben több tudós jegyzeteit gyűjtötték össze az adott szöveghez.²⁷ Az olvasó szemszögéből nézve ezeken a kommentár-rétegeken keresztül, azok lebontásával biztosított az út a szöveghez. Ez utóbbi ismét a kommentár és alapszöveg közti közvetlen kapcsolatra, a fizikai közelségre reflektál, és egyúttal implikálja, hogy a centrumban lévő szöveghez muszáj a kijelölt keret szerint, a rétegeken – az elődök olvasatain – keresztül haladni.

Fowler emellett a tipikus klasszika-filológiai kommentárok gyakorlatát mint a filológia sajátos modelljét vizsgálja, különös tekintettel az elektronikus médiumok nyújtotta új lehetőségekre.²⁸ Leírja többek között a kommentár mint múzeummodelljét, amely egyrészt a kommentárt tudományos vállalkozásként mutatja meg, másrészt kiemeli annak kulturális szerepét.²⁹ A múzeummodell elgondolásában a kommentár kiállítás-ként metaforizálódik, amely különféle tárgyakat mutat fel az olvasónak.³⁰ A tárgyak kiválasztása, feliratozása, magyarázása mind a tevékenység részét képezi, de a jelentésképzést a válogatás és az elrendezés, és a látogató számára felkínált vagy előírt útvonal irányítja. Lefordítva a kommentálás gyakorlatára: a magyarázandó helyek kiválasztása (lemmatizálás, szegmentálás, válogatás), a problémás szövegrészek azonosítása lesz a fókuszban, valamint a kommentár által kijelölt ösvény, amelyen az olvasót az értelmezés felé vezeti. A kommentár mint kiállítás képzetében maga a szöveg vagy a kommentált szöveghelyek vehetik fel a kiállított tárgyak, képek szerepét, a kommentár pedig az ezekhez fűzött szöveges magyarázatoknak lenne megfeleltethető.³¹

Ez a metafora némi hasonlóságot mutat a kincseskamrával: ott is érdekesnek vélt tárgyak kerültek a polcokra, lényeges különbség azonban, hogy utóbbinál nincs meg a rendezőelv, hiányzik a gyűjtésen és felhalmozáson túl a tudatos kurátori tevékenység. Fowler is felveti a hasonlóságot a hatalmas gyűjteményekkel rendelkező múzeumok állandó kiállításai és a régebbi kommentárok bőségre való törekvése és kevésbé rendszerezett anyaggyűjtése között.³²

Figyelembe véve az elektronikus kiadások lehetőségeit, Fowler szerint nincs lényegi különbség az internetes kommentár és internetes múzeum között, kivéve azt, hogy más a tárgyuk. A kommentáriró tevékenysége a kurátor munkájához válik hasonlóvá. A kurátor a műtárgyakat, a kommentáriró a szöveget gondozza, de a gondozás (*cura*) hagyományos és elektronikus gyakorlatában alapvető különbségek adódnak. A hagyományos mód szerint az elzárt szöveget vagy tárgyat körülveszik a róla szóló információk, míg az internetes változatban a tárgyat vagy szöveget meg lehet változtatni. Más-ként materializálódik a két közegben a kurátori tevékenység során a munka eredménye. A múzeummodell nem minden pontján állja meg a helyét a kommentár-kiállítás azonosítás, de ahogy Fowler is kiemeli: a különbségek az eltérő tárgyban keresendők.³³

E rövid áttekintés során is megfigyelhetővé váltak alapvető hasonlóságok a kommentárral kapcsolatos metaforikus kifejezésekben: egyrészt feltűnővé vált, hogy többségük valamilyen módon a kommentár formájára, térbeli kiterjedésére, elhelyez-

kedésére reflektál. Megállapítható tehát, hogy a kommentár formája és helye elsődleges meghatározó jegye a műfajnak, kiindulópontot képez a róla való gondolkodásban. Több metafora a kommentár és az alapszöveg közti közvetlen viszonyt helyezte az előtérbe, ugyanakkor közben a kommentár másodlagosságát is hangsúlyozták. Rámutatnak a kommentár *raison d'être*-jére, az elsődleges szövegtől való állandó függőségére.

A kommentár műfaji hagyományát inkább a kommentálási tevékenység felől megközelítő, a gyakorlatban lejátszódó folyamatot leképező metaforák (gesztus, kiállítás) segítségével a frissebb írások a kommentáriró eszközeivel, szándékaival és további lehetőségeivel számot vetve gondolták át.

Kontextualizálás, felmerülő kérdések

A következő részben az *Odysseia* egy részletének jellemző olvasási gyakorlatát vizsgálom saját olvasói tapasztalatom és két kommentár alapján, amelyeket alább ismertetek. A kiválasztott szakasz a XIX. ének – amely Odysseus és Pénélope beszélgetését és a lábmosás jelenetét beszéli el – utolsó százegy sora (503–604). Tanulmányomban az *Odysseia* említett részletének kommentárhagyományát csak két kötetre leszűkítve, valamint az antik kommentárhagyományra rálátást biztosító bizánci *scholionok* lemmáit figyelembe véve vizsgálom.³⁴ A gyakorlati kutatáshoz az *Odysseia* azért is lehet alkalmas, mert Homéros prototipikus auktornak tekinthető, az *Ilias*- és az *Odysseia*-szövegolvasások pedig a klasszika-filológia alapképzés részét képezik,³⁵ és mivel sokat kutatott és (oktatási céllal is) kommentált szövegről van szó elegendő anyaggal rendelkezik a praxeológiai vizsgálathoz. Homéros olyan szerző ugyanis, akinek a munkáival már korán tudományos igényvel foglalkoztak, hamar iskolai olvasmánnyá is vált, és emiatt a kutatás az auktorszöveg olvasási gyakorlatait tekintve, messzire visszanyúl a múltba.

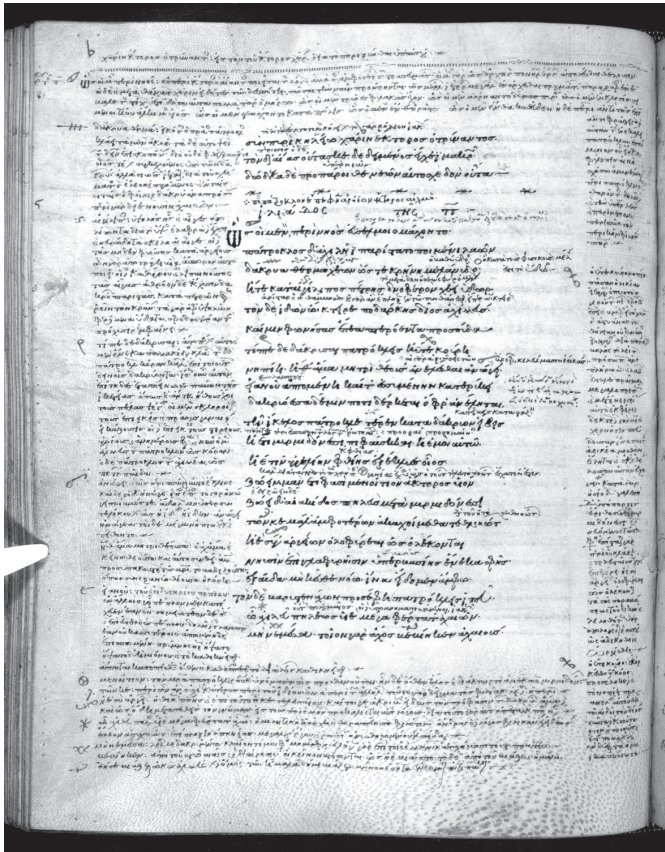
A kommentárhagyomány kialakulása és folytonossága, a különböző exegézisek egymásra rétegződése válik megfigyelhetővé annak köszönhetően, hogy már az ókorban széles körben és magas szinten kutatták Homéros munkáit: a legjobb tudósok nagy része kiemelten foglalkozott a homérosi költeményekkel, az első alexandriai filológusoknak az egyik fő feladata a Homéros-szövegeken végzett filológiai munka volt. Mindemellett az eposzokat már korán elkezdték iskolai szöveggéként használni, ami azt jelentette, hogy az iskolai magyarázatoknak, glosszáknak a hagyománya is legalább a klasszikus korig vezethető vissza.³⁶ A homérosi szövegek szervezett hagyományozása és terjedése a Kr. e. 6. században a kanonizációs folyamat kezdetét jelentette, Assmann kiemeli, hogy „a rhapszódoszok kezdetől fogva összekapcsolják a hagyományozást (szöveggondozás), az értelmezést (értelemápolás) és a közvetítést, vagyis nem egyszerűen szórakoztatnak, hanem egy személyként filológusként és nevelőként is tevékenykednek.”³⁷ Az *Ilias* és az *Odysseia* tehát már a kezdetektől fogva összefonódott és együtt hagyományozódott az eposzokat szerkesztő, kommentáló, értelmező – másodlagos, tudományos irodalommal, és bár a korai tudományos munkákból eredeti formában egy sem maradt fenn, a különböző, későbbi kompilátorok művei meglepően sokat megőriztek belőlük. Az ókori Homéros-kutatás fő forrásaként továbbá a scholionok és Eust-

hathios kommentárjai is túlélték az évszázadokat, és ezáltal betekintést engednek a mai kutatóknak az ókori *Odysseia*- és *Ilias*-olvasatokba, valamint tudománytörténeti vizsgálatok lehetőségét is biztosítják.

Az *Odysseia* XIX. énekéhez kutatásom során a *Cambridge Greek and Latin Classics* sorozat R. B. Rutherford nevéhez fűződő *Homer, Odysseus, Books XIX and XX* című kötetét,³⁸ valamint az Oxford University Press *A Commentary on Homer's Odysseus, Books XVII–XXIV* című, J. Russo, M. Fernández-Galiano és A. Heubeck által készített kommentárját olvastam.³⁹ A kommentárok szerzői egyetemi oktatók, Richard Rutherford az oxfordi Christ Church College, Joseph Russo pedig a Harvard College klasszika-filológus professzora.

A kijelölt szövegrészhez tartozó jegyzetek közelebbi vizsgálata előtt érdemes lehet a két kommentár sajátosságait közelebbről is megnézni, különös tekintettel a kötetek szerkezetére, a kommentárok célközönségére és a szerzők kommentálási elveire. Az oxfordi és a cambridge-i kötet is széles olvasóközönségnek szól, előszeretettel használják őket az egyetemi oktatás során, de a görög és a latin szövegeket kutatási céllal vizsgálók számára is kiindulópontot nyújthatnak, ezért „first choice” kommentároknak is nevezik az ilyen típusú munkákat.⁴⁰ Christina Kraus a kommentárok tudományos rangsorában a középső szintre helyezi őket, a nagy, többkötetes átfogó kommentárok és az iskolai kommentárok közé.⁴¹ A gyakorlati vizsgálathoz részben e köztes, „átvezető” szerepük miatt is tünnek jó választásnak az iskolai kommentár szintjét meghaladó, már a specifikusabb, szakkomentárok felé is nyitó kommentársorozatok kötetei. Rutherford kötete bár a CGLC sorozat darabja, nem tartozik egy a teljes *Odysseia* szövegét lefedő kommentár-projekthez, míg ezzel szemben az oxfordi kötet egy háromrészes teljes *Odysseia*-kommentár utolsó darabja, amelyben ezáltal közös, egységes szerkesztői-komentátori elvek és koncepció is érvényesülhet. Emellett hasonló típusuk és intézményes hátterük is alkalmassá teszi e köteteket a kommentálási eljárást elemző összehasonlításra.

Rutherford kötete ezen kívül nem is kizárólag az ógörögül olvasóknak szól, a bevezetőt például olyan olvasóknak is ajánlják, akiket pusztán a költő, Homéros érdekel. A kommentár felépítéséből látszik (bevezető tanulmányok – szöveg és apparátus – rövid összefoglalás, kommentár), hogy nem csak kommentárt olvashatunk az *Odysseia* két énekéhez, hanem a szöveg mellett egy terjedelmes és alapos bevezetést is a homérosi epika világába. Az egész mű értékelését az egyes szöveg-helyek magyarázatai elé helyezi, ezzel az *áttekintő kommentár* módszeréhez közelítve.⁴² Rutherford esszézerű bevezetőt nyújt a költeményhez általában, részletes karakterábrázolást ad Odysseusról és Pénélopéről, emellett egy-egy fejezetet szentel az eposz eredetének és elbeszélés-technikájának, valamint a verselésnek és a nyelvi elemzésnek is, az előszóban pedig felhívja a figyelmet arra, hogy a kötet első fele, a bevezető esszék a kommentártól függetlenül is használhatók.⁴³ Mintha két (esetleg három) kötet lenne egybeszerkesztve: bevezető tanulmány, szövegkiadás és kommentár az *Odysseia* XIX–XX. énekéhez.⁴⁴ Az elrendezés (bevezető – kritikai szöveg – kommentár) ugyanakkor a keret vagy állvány metaforáját is felidézi, amennyiben az *Odysseia* szövegét, bár nem közvetlenül egy könyvoldalon, de keretként körülveszi a kötetben előtte és utána következő tanulmány- és kommentárszöveg, vagy, ha

2. kép. Homéros *Iliasa* sor közé és margóra írt kommentárokkal (1059?). British Library, Burney MS 86, f. 170 v.

tetszik, két oldalról állványzatként „támogatja”. A kötet ezzel többnyire a hagyományos klasszika-filológiai kommentárok gyakorlatát követi, ebben a formában, hármass felosztásban elrendezett tudással szolgál az olvasójának, ami a használatát is befolyásolja.⁴⁵

Felépítését tekintve az oxfordi kötet részben más mintát követ: nem közöl szöveget, egy rövidebb bevezető után egyből a kommentárt olvashatjuk.⁴⁶ A kommentárt a XVII–XX. énekhez Joseph Russo, a XXI–XXII. énekhez Manuel Fernández-Galiano, a XXII–XXIV. énekhez Alfred Heubeck írta.⁴⁷ A bevezetőben Russo részletes összefoglalását és bemutatását adja a kommentált részeknek, kitér a főbb értelmezési kérdésekre és problémákra, amelyek apropóján a Homéros-kutatás különböző irányait is felvázolja, saját álláspontjával kiegészítve azokat. Emellett külön reflektál a kommentálási eljárására, megindokolja a magyarázatok formáját és irodalmi megközelítésmódját.

Mindkét kommentátor megfogalmazza, hogy milyen előzetes igényekkel, elvárásokkal rendelkező olvasót, kommentár-felhasználót képzel el a munkája során, és ezáltal kerül felszínre az is, hogy milyen elveket követtek a kommentárjegyzetek készítésekor. Russo kommentárja sem várja el a görög nyelv magas szintű ismeretét, és Rutherfordhoz hasonlóan az irodalmi megközelítést, interpretációt helyezi előtérbe a magyarázataiban.⁴⁸ Általános céljuk kommentárjaikkal a szöveget elemi szinten érthetővé tenni, értelmezését megalapozni (vö. alagsor-metafora), különös tekintettel a paleográfiai, grammatikai és szintaktikai sajátosságokra, valamint bemutatni az

elbeszélő tevékenységét.⁴⁹ Ehhez egyik alapvető módszerként a szöveg lefordítását, átfogalmazását alkalmazzák.⁵⁰ Így tehát mindkét kötet esetében potenciális felhasználó lehet bárki, akit érdekel az *Odysseiának* az utolsó néhány éneke és annak irodalmi interpretációja.⁵¹

Az *Odysseia* XIX. énekében különösen izgalmas, hogy a költő miként beszél el Odysseus hazatérésének azt a mozzanatot, amikor a saját házában olyan idegenként beszél a feleségével Odysseusról, vagyis saját magáról, mint aki Odysseust régről ismeri, így rejtve el valódi identitását. A kettős beszéd („Sok hazugot mondott, mi olyan volt, mint az igazság”, *Od.* XIX. 203) költői technikája mellett Pénelopé reakcióját, bizalmas monológját olvasva merülhetnek fel kérdések a karakter ábrázolását és motivációját illetően (miért beszél el ilyen nyíltan egy idegennek az álmát, és miért kéri tőle, hogy interpretálja, amikor az egyértelműnek tűnik, valamint miért határoz ilyen hirtelen a kérők versenyéről? miért nem ismeri fel férjét?). Elemzésemben azt vizsgálom, hogy a kommentárok szerzői hogyan olvassák ezt a jelenetet, hogyan értelmezik a színlelő Odysseus és Pénelopé bizalmas beszélgetését, mit gondolnak a felismerés kérdéséről, milyen különböző értelmezéseket adnak ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban.

Az *Odysseia* hármass tematikus felosztása szerint a XIX. ének a hazatérési novella körébe tartozik, a költő már nem Odysseusszal mesélteti el különböző tengeri kalandjait, hanem visszatér a heterodiegetikus elbeszélésmódhoz.⁵² A főhős húsz év elteltével érkezik haza, és mióta Ithaka partjára lépett Athéné tanácsára és segítségével, vendégként – magát koldusnak álcázva – mutatkozik azért, hogy fel tudja mérni a veszélyt, amely a családját, a házat, a királyságát fenyegeti. Odysseus végig olyan emberek között tartózkodik, akik ismerik, de még nem ismerik fel, akiket ily módon próbára tesz, és meg is győződik hűségükről vagy árulásukról. Ironikus módon saját házában tapasztalja a vendégszeretet hiányát, idegenként máshol barátságosabban bántak vele. A költő késlelteti a felismerést, amelyre több részletben, de Pénelopé által majd csak a XXIII. énekben kerül sor. A XIX. énekben a véletlen felismerések egyike bontakozik ki a lábmosás-jelenetben (361–507), amikor Eurykleia kitapintja Odysseus lábán fiatalkori sérülésének nyomát és a sebről felismeri őt, de Odysseus megfenyegeti és hallgatásra kötelezi, Pénelopé figyelmét pedig eközben Athéné téríti el.

A felismerés témája nem előzmény nélküli az eposzban, és a visszatérő felismerés-jelenetek elbeszélésében analógikus szerkesztésmód fedezhető fel: Odysseus a phaiákokhoz érkezve rögtön az ismeretlen közösség központjába, a királynőhöz siet, aki alaposan kikérdezi őt és vendégként fogadja, majd Odysseus önkéntelenül leleplezi magát a lakoma során (VI–VIII. ének); erre rímel ironikusan az is, amikor megérkezik a saját palotájába, ahol Pénelopé a ház úrnőjeként kérdezi ki mint messziről jött idegent, és fogadja vendégbarátjának, de véletlenül csak idős dajkája, Eurykleia előtt lelepleződik le a lábmosáskor.⁵³

A XIX. ének szövegének olvasása során felmerült értelmezési kérdéseket valamiképpen mindkét kommentár szerzője tárgyalja, miközben más interpretációs problémákra is felhívják a figyelmet. A kommentárjegyzetek részletes elemzése előtt ezekre szeretnék még néhány gondolat erejéig kitérni. Rutherford részletesebben és átfogóbban a bevezetőben tár-

gyalja az *Odysseia* második felének általános bemutatása mellett az idegenként hazatérő Odysseus és Pénélopé viszonyát, Pénélopé karakterábrázolásának lehetséges következtetlenségeit.⁵⁴ A szerző megmagyarázza, hogyan alakul ki az idegen kikérdezése során Pénélopé nyitott, vendégbaráti hozzáállásából a szimpatikus, Odysseusra emlékeztető vendéggel bizalmas, őszinte beszélgetés anélkül, hogy férjeként felismerné őt. Ennek alátámasztására Pénélopé monológjából a megszólításokat emeli ki. Pénélopé döntését a kérők versenyéről azzal indokolja, hogy bár reményt keltő, jó híreket kapott Odysseus hazatéréséről, amit az álom is egyértelműen megerősít, mégsem veti el korábbi elhatározását az újraráadásra (XVIII. ének), a XIX. ének végén pedig ennek megvalósítására irányuló tervét mondja el, amelyben Odysseus is támogatja.

Rutherford a sokak által felvetett „korai felismerés” kérdését is tárgyalja, bemutatja az ezt képviselő munkákat, érvelésből hamar egyértelművé válik, hogy az ő olvasatában a XXIII. ének előtt Pénélopé nem ismeri fel Odysseust. Bár egy eltérő *Odysseia*-változat meglétét lehetségesnek tartja, amelyben Odysseus korábban felfedi kilétét a felesége előtt, és közösen tervezik a kérők megölését, ennek nyomát egyáltalán nem érzékeli a szövegben, elutasítja annak hibrid, következtelen szerkesztésű értelmezését. Majd a továbbiakban is teljes meggyőződéssel érvel az elbeszélés konzisztenciája mellett, és rámutat azokra a pontokra a tényleges felismerés-jelenetben, amelyek alátámasztják az érvelését. Rutherford olvasatában a szöveg irodalmisága, „csináltsága”, a költő poétikai intenciói kerülnek kiemelt szerepbe, és kevésbé értékeli, ha valaki éppen ezt kérdőjelezi meg, vagy igyekszik cáfolni.

Russo bevezető tanulmánya is felismeri ugyanezeket az átfogó értelmezési kérdéseket felvető, problémás helyeket, de saját értelmezése eltér Rutherfordétól. A korai felismerést tartalmazó korábbi *Odysseia*-változat lehetőségét nem veti el, de annak befolyását a homérosi szövegre már nem tartja valószínűnek. Pénélopé döntésének interpretálásában megkülönböztet négy értelmezői megközelítésmódot (narratológiai, folklorisztikai, pszichológiai és szó szerinti, „literalist”), majd röviden be is mutatja őket. Pénélopé és Odysseus komplex kapcsolatának feltárásához azonban egyik módszert sem tartja teljességgel célravezetőnek.⁵⁵ Saját értelmezésében mégis a pszichológiai megközelítés lesz irányadó, eszerint Pénélopé tudattalan szinten érzékeli, hogy az idegen férfi nagyon hasonlít Odysseusra, hogy ugyanolyan érzéseket kelt benne, miközben beszél vele, és hogy szinte megidézi Odysseust a jelenlétével. Russo szerint a kérők versenyéről való döntést is Odysseus jelenlétének tudattalan érzékelése motiválja. Bár a felszíni, Pénélopé beszédében kifejeződő elkeseredés alatt a férj hazatérésének reménye is feltűnik, Russo a tudattalan érzékeléssel magyarázza a dialógus végére kialakult intim, közeli viszonyt is, amely egyébként a királynő és a koldus idegen között nemigen jött volna létre, Pénélopé nem fogadná ilyen gyorsan φίλος-ává az idegent (Ξένοσ).

Rutherford a szövegnek ugyanezen pontjához (ad 535–538) fűzi az egyik legerjedelmesebb megjegyzését, amelyben kitér a szimbolikus álom értelmezési lehetőségére, valamint előfordulására más antik irodalmi művekben, majd Pénélopé „nagyobb fejtörést okozó” viselkedését és a szöveg helyi interpretációit igyekszik körbejárni. Ebből olvasói szempontból az kifejezetten érdekes, hogy Rutherford tulajdonképpen megkérdőjelezi a szöveg helyi problematikus voltát, a kiterjedt értelmezések szükségességét. Nem látja olyan ellentmondásosnak a szöveget. A jelenet másik kulcsmozzanatához fűzött kommentárokat is összegzem. Rutherford az 572–581. sorokhoz írva az ijverseny technikai megvalósítására fókuszál, történeti, tárgyi magyarázatot nyújt, amelyet számos szakirodalmi tétellel támaszt alá, és további szövegeket is ajánl, például hasonló versenyek előfordulására rámutatva az antik irodalomban. Az értelmezése arra a kérdésre itt egyáltalán nem tér ki, hogy Pénélopé miért dönt ilyen hirtelen és látszólag motiválatlanul leendő férjének a kiválasztásáról. Rutherford ennek tárgyalását a bevezető tanulmányokban végzi el.

Russo kommentárja Rutherfordéval szemben a motiváció kérdését helyezi a magyarázat középpontjába (ad 572–581), sőt megjegyzi, hogy ez az egyik alapvető kérdése a XIX. ének interpretációjának és Pénélopé következetes portréjának. Russo ennek megfelelően részletesen mutat be sokféle különböző lehetséges értelmezői vonalat, miként a bevezetőjében is tette. A verseny megvalósítását illető kérdést, vagyis azt, hogy hogyan lehet 12 fejszén átlőni egyetlen lövéssel, később, az adott lemmánál tárgyalja.

A kommentárok tehát a szövegrészlet során felmerülő legfontosabbnak vélt értelmezési kérdésekre mindkét esetben részletesen kitérnek, Russo a kommentár bevezetőjében és a kommentárban is, Rutherford viszont főként csak a különálló tanulmányokban ismerteti a problémát. Mindkét kommentár bemutatja a releváns szakirodalmat, bár mindezt eltérő hangsúllyal, és megközelítéssel teszik: Russo talán szélesebb körű ismereteket oszt meg és a tudomány eddigi álláspontját is részletesebben kifejti, még akkor is, ha ő nem ért azzal mindig egyet, majd ehhez képest artikulálja saját véleményét. Rutherford valamivel kisebb terjedelemben és kevésbé részletezett módon foglalja össze a szakirodalmat és az interpretációs lehetőségeket, viszont sokkal kritikusabban szemléli őket.

Jegyzetelemzés

A jegyzetek formáját tekintve az oxfordi sorozat kommentárjában a lemmák és sorszámok félkövér betűvel vannak kiemelve és megkülönböztetve a jegyzet szövegétől, viszont amikor egy szöveg helyen több szót is kommentál egymás után a szerző, az új lemmával nem nyit új sort vagy bekezdést, hanem folytatólagosan, kis helyet kihagyva következik a szövegben az új szó és magyarázata. Ez a megoldás kevésbé szerencsés az olyan kommentárhasználók számára, akik csak egy-egy szöveg helyi értelmezéséig nyitják ki a kötetet, amihez a gyors tájékozódást segítő, jól kereshető szöveg lenne ideális. A CGLC kötetében hasonló módon a szöveg helyi sorát jelölő szám után félkövérrel következik a lemmaként kiemelt szó vagy kifejezés (ha van), és ha egy helyen több lemmához is fűz megjegyzéseket a kommentátor, a következőt új sorba és új bekezdésbe tördeli, ezáltal könnyen áttekinthetővé, tagolttá téve a kommentárbejegyzést.

„Nem lehet (vagy nem szabad) kommentárt olvasni a szöveg nélkül.”⁵⁶ Christina Kraus megállapítása könnyen elfogadhatónak tűnik, arra azonban már bonyolultabb választ találni, hogy mi az ideális módszer a szövegek sorrendjét tekintve: egyszerre olvassuk a szöveget és a kommentárt, azaz egymás mellett a kettőt, vagy a szöveg végigolvasása után nyitjuk csak

ki a kommentárt. Esetleg csak a problémás helyeken, és azok megoldásáig vesszük igénybe a segítségét, vagyis „rajtaütés-szerű”⁵⁷ kommentárhasználók vagyunk? A kérdésre minden egyes olvasásjelenet más és más választ adhat, az alábbiakban a saját tapasztalataim alapján vizsgálom meg a kiválasztott szövegrész és a két kommentár együtt-működését.

Először azt érdemes leírni és ábrázolni, hogy mi történik a szöveggel, illetve szövegben, amikor a kommentárral együtt, a kommentár felől olvassuk. Megvizsgálom továbbá, hogy hogyan alakítja át a szöveg egészét a kommentárral közös olvasási művelet. Ehhez pedig meg kell néznünk, hogyan viszonyulnak a lemmák, olyan szöveghelyek, szavak vagy szókapcsolatok, amelyekhez jegyzetet fűz a kommentátor, a szöveg többi (nem kommentált) részéhez, valamint, hogy mindez milyen képet fest a teljes szövegről. Azt az általános kérdést, hogy a szöveg mely részeit magyarázzák a kommentár szerzői, és mi alapján választják ki ezeket, nem kíséreltem meg teljes körűen feltárni. Az, hogy a szerzők mit tartanak érdemesnek a kommentálásra, nagyobb részben azon múlik, hogy milyen közönségnek szánják a kommentárt, másrészt pedig azon, hogy milyen ideológiai, elméleti háttérrel és előfeltevésekkel közelítenek a szöveghez.⁵⁸ Ennek megfelelően a kommentárok bevezetőiben, előszavaiban megfogalmazott elvek és megközelítésmódok lehetnek iránymutatóak. Megelégszem tehát azzal a kijelentésükkel, hogy a magyarázandó szöveghelyek kiválasztásakor a diák vagy egyetemista olvasóközönség és általában az *Odysseia* mint irodalmi mű olvasása, megértése volt az elsődleges szempont. Érdekes megfigyelni azonban, hogy a két hasonló közönségnek és hasonló szándékkal készült kommentár milyen eltéréseket mutat a szöveghelyek kiválasztásában és kommentálásában.

Az első ábrán (lásd függelék) Russo, a másodikon Rutherford válogatását jelöltem a szövegben. A baloldali hasámban az *Odysseia* XIX. énekének utolsó százegy sora, jobbra pedig a magyar fordítás olvasható a szövegben való tájékozódást segítő.⁵⁹ A görög szövegben fekete színnel és félkövérrel emeltem ki a lemmaként felvett szavakat, kifejezéseket, a többi, nem lemmatizált szövegrész színét pedig szürkére módosítottam. Mindezzel azt igyekszem vizuálisan megjeleníteni, hogy a kommentár szerzőjének olvasata milyen mintát illeszt a kommentált szövegre, vagyis hogyan érzékelhetőek Russo és Rutherford olvasásának nyomai a szövegben. Ahogyan ők magyarázási szándékkal kiemelték a szavakat és szókapcsolatokat a szövegből, úgy nekem – a szöveget a kommentárral párhuzamosan olvasva – akaratlanul is meg kell ismételnem ezt a folyamatot, a kommentár vezetésével különálló szegmentumok sorozatává alakítanom a szöveget, már csak azáltal is, hogy a kommentárról a szövegre tekintve elkülönítem a kommentált és nem kommentált részeket, utóbbiak ezáltal a helyi értékkel felruházott szöveghelyek között üres helyekként kezdenek működni. Azokra a szöveghelyekre irányítom a figyelmem, amelyeket a kommentár kiválasztott, a többi magyarázat nélküli szövegrész pedig a fókuszon kívül marad, szinte láthatatlanná válik.⁶⁰ Amikor a kommentárjegyzetet olvasva tekintek vissza a szövegre, már csak azokat a szavakat, sorokat nézem, gyakran a szöveg linearitását felbontva, új sorrendben, amelyekhez fűződik valamilyen megjegyzés, amelyeket a kommentárról szöveghelyként (lemmaként) kijelölt, a többi része a szövegnek kitüntetett figyelem hiányában háttérbe szorul. A lem-

matizált szöveg tehát sajátos értelmezést nyújtva irányítja az olvasási folyamatot, azzal, hogy (előre) eldönti, mely részek érdektelenekek a kommentálásra, és melyek érdemelnek kitüntetett figyelmet, és kapnak kisebb vagy nagyobb helyet a kommentárban.

Russo kommentárjában a XIX. ének utolsó száz soránál összesen 31 szöveghelyet kommentál, ezek közül 22-t szó szerinti lemmaként emel ki a szövegből, a többit csak a sorszám(ok) ra utalva látja el különböző jegyzetekkel, ezekről később még lesz szó. Rutherford ugyanazon soroknál több szöveghelyet, 52-t lát el különböző megjegyzésekkel, és azokból 32-re lemmákkal hivatkozik. A kommentált szöveghelyek és azon belül a lemmák mennyiségében is eltérés mutatkozik a két kommentár között, ugyanannál a száz sornál egyikük „csak” 31 ponton „szól közbe” magyarázataival, míg a másik arányosítva mintha a szöveg felébe hozzászólna. Ha az útmetaforára gondolunk, a kommentátorok legalább 20–30 helyen igazítják útba az olvasót, gördíténekek elé akadályt, vagy éppen segítik tovább az olvasásban.⁶¹ Ez a különbség nagyrészt a CGLC sorozat sajátos profiljának köszönhető, a mindvégig szem előtt tartott célközönség, a diákok feltételezett nyelvi szintjének tudható be, hogy Rutherford több helyen magyarázza a szöveget.⁶²

A két kommentár lemmáit összevetve meglepő módon az derült ki, hogy csak három egyértelműen közös lemma (518. *χλωρηῖς*, 535. *ὑπόκριται καὶ ἄκουσον*, 547. *ὄναρ ... ὕπαιος*) található bennük, amelyek közül kettő (részben) már a *scholion*okban is szerepelt (*χλωρηῖς*, *ὑπαιος*), ily módon „öröklött” szöveghelyeknek tekinthetők. A lemmák öröklődésének további vizsgálatához érdemes lenne bevonni minél több kommentárt ehhez a szakaszhoz, és megnézni, hogy mennyiben hagyományozódtak a kommentált helyek az idők során, akadnak-e *Wunderkammer*-szerű tudáslerakatok egyes szöveghelyek kapcsolódóan, azonban a dolgozat keretei között erre most nem volt lehetőség.⁶³

A közös lemmák közül az első, a *χλωρηῖς* egy *hapax*, Russo a *scholion*ok értelmezésére támaszkodva érvel amellett, hogy a jelző nem pusztán ’zöld’-et jelent, ami a jelzettjére, a fülemülére nem is igaz, hanem valamiféle többletjelentést hordozhat a toldalékos alak. A *scholion*ok a madarat körülvevő zöld levélzethez kapcsolják a jelzöt. Érdekes a jegyzetben, hogy bár idéz analóg alakokat *A Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives* című kötetből, elismeri, hogy azok nem igazi párhuzamok. Ez a gesztus Rutherford kommentárjában is jelen van, a kommentátor felidéz különböző használatokat, de előre jelzi, hogy azok nem lesznek segítségére:

Rutherford ad 518 *χλωρηῖς*: meaning obscure, but possibly a colour-term. See E. Irwin, *Colour terms in Greek poetry* (Toronto 1974) 68–73. In her discussion of the commoner adjective *χλωρός* she shows that it is often associated with moisture, illness or fear: hence ’pale’ seems apt for that word. *χλωρηῖς* is rarer and less easy to interpret: most commentators have accepted ’green’, giving the bird the colour of its surroundings (as if ’amid green leaves’). Irwin proposes ’throbbing’, with reference to the nightingale’s throat as she sings. (Usage elsewhere is unhelpful: Adesp. *PMG* 964b simply repeats Homer’s phrase; Simonides, *PMG* 586.2 looks like a misunderstanding of Homer; Bacchyl. 5.172 surely means ’white-necked’, *pace* Irwin.)⁶⁴

Rutherford ad 518 χλωρηΐς: jelentése homályos, de valószínűleg egy színre vonatkozó kifejezés. Lásd E. Irwin *Colour terms in Greek poetry* (Toronto 1974) 68–73. A χλωρός közönséges melléknév tárgyalásából az derül ki, hogy gyakran társul nedvességgel, betegséggel vagy félelemmel: tehát a 'sápadt' jelentés találó erre a szóra. A χλωρηΐς ritkább és kevésbé könnyen értelmezhető: a legtöbb kommentátor elfogadja a 'zöld' jelentést, a mádnak tulajdonítva a környezete színét (mint 'zöld levelek között'). Irwin a 'lúktető' jelentést javasolja az éneklő fülemüle torkára vonatkoztatva. (A használat máshol kevésbé segít: Adesp. *PMG* 964b egyszerűen megismétli Homéros mondatát; Simónidés, *PMG* 586.2 Homéros félreértésének tűnik; Bacchyl. 5.172 bizonyosan azt jelenti, 'fehérnyakú', *pace* Irwin.)

Rutherford egészen másként kapcsolódik a szöveghely kommentárhagyományához, mint Russo. Nem hivatkozik a *scholionokra*, és a korábbi értelmezések kifejtését is leegyszerűsíti, tömöríti, mintha nem is értene egyet a kommentátorok többségével a szó jelentésében, de új, saját megoldást sem vet fel. Így leginkább csak jelzi, hogy ezen a ponton problémás a szöveg jelentése, az eddigi megoldások nem igazán meggyőzőek, és ez elbizonytalanítja az értelmezést. Mindkét kommentár érzékelteti az olvasóval, hogy a szöveghely széleskörű exegetikai hagyománnyal bír, de mindenekelőtt a szöveg homályosságára hívják fel a figyelmet: *meaning obscure, hapax*. Figyelmet érdemlő tény, hogy a kommentárok a (megfelelő) magyarázat hiányát is rögzítik a kommentárhagyományban.

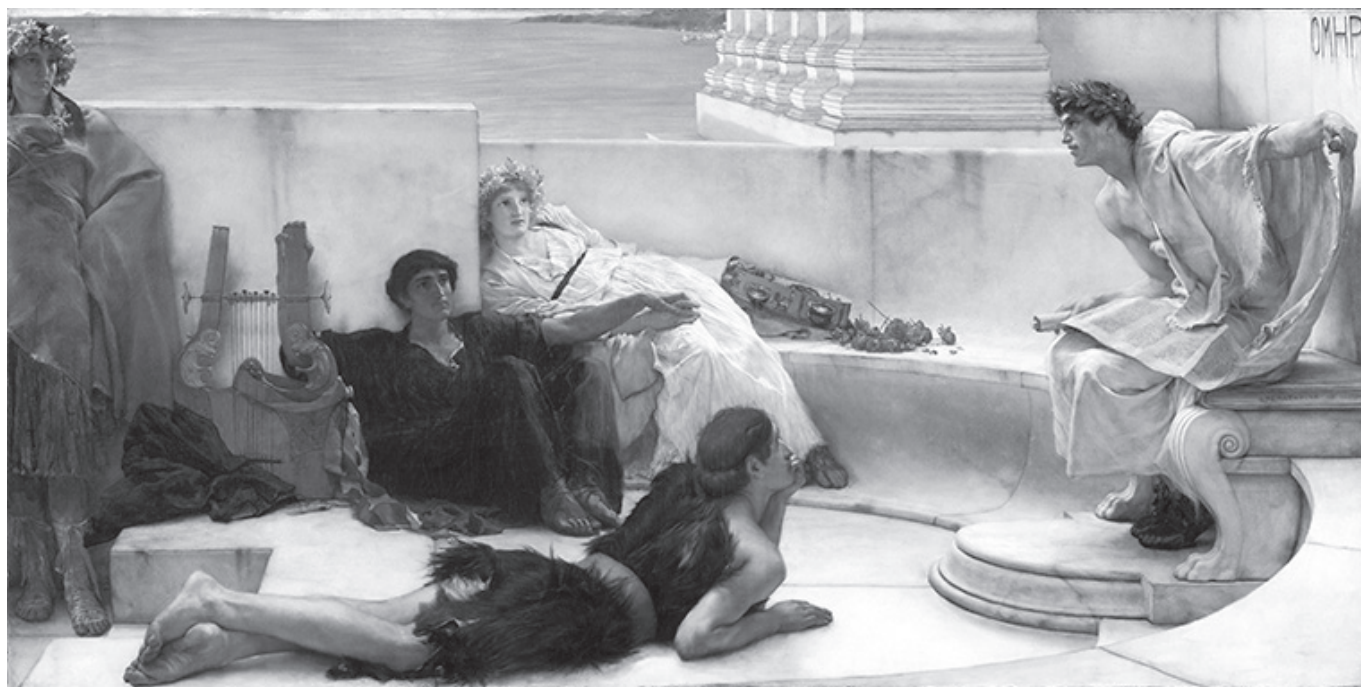
A következő közös lemmánál Russo és Rutherford is elsősorban csak a retorikai alakzatot magyarázza:

Russo ad 535 ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον: an instance of hysteron-proteron, where the second of two ideas is named first, often because it is felt to be the more important or essential fact. Other good examples are iii 457, iv 50, 208, 723 [...]. The classic study is by S. E. Bassett [...], who shows that the principle affects not only single words but also larger statements, e.g. question in dialogue, which are commonly answered in reverse order. For the semantic range of ὑποκρίνομαι see Hoekstra, xv 170n.

Russo ad 535 ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον: a hysteron-proteron példája, amikor két dolog közül a másodikat nevezik meg először, gyakran azért, mert úgy tűnik az a fontosabb vagy a lényegi elem. További jó példák: iii 457, iv 50, 208, 723 [...]. Kitűnő tanulmányt írt erről S. E. Bassett [...], aki megmutatja, hogy az alapelv nem csak egyes szavakat, hanem nagyobb állításokat is érint, pl. kérdést a dialógusban, amelyet általában fordított sorrendben válaszolunk meg. A ὑποκρίνομαι jelentésköréhez lásd Hoekstra, xv 170n.

Rutherford ad loc. ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον: the expression is an example of ὕστερον πρότερον ('back to front', cf. 316), as Odysseus must listen to the dream before he can interpret it. For interpreters of dreams in Homer see Iliad 1.63, 5.148–51; see further E.R. Dodds, *The Greeks and the irrational* ch. 4 and *The ancient concept of progress* (Oxford 1973) ch. 10.

Rutherford ad loc. ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον: a kifejezés a ὕστερον πρότερον példája ('hátulsó előre', vö. 316), mivel Odysseusnak meg kell hallgatnia az álmot, mielőtt értelmezni tudná azt. Az álmok értelmezéséhez Homé-

3. kép. Sir Lawrence Alma-Tadema: *Felolvasás Homérosból* (1885). Philadelphia Museum of Art, Itsz. E1924-4-1

ros-nál lásd Iliad 1.63, 5.148–51.; lásd továbbá E. R. Dodd, *The Greeks and the irrational* ch. 4 és *The ancient concept of progress* (Oxford 1973) ch. 10.

Rutherford az alakzatot fordítással magyarázza, és a szöveghelyet is parafrázálja szemléltetésül, Russo inkább a retorikai alakzat működésére koncentrálna. Mindketten idéznek párhuzamos szöveghelyeket és további szakirodalmat is ajánlanak, Russo egész mondatba foglalva, Rutherford a (rövidített) felszólításokkal: *cf., see, see further*. A párhuzamos szövegek idézésére alább részletesebben kitérek. Azzal azonban már egyikük sem foglalkozik, hogy mi lehet a *hysteron proteron* szerepe az interpretációban. Jürgen Paul Schwindt kitérte figyelemmel, a filológia lehetséges „ösjeleneteként” olvassa ugyanezt a szöveghelyet: szerinte a *hysteron proteron* az értelmezői történetre helyezi a hangsúlyt, és ezáltal a metafilológiai olvasat lehetőségét veti fel.⁶⁵ Odysseus azzal, hogy magát színlelve mondja el az igazságot Odysseusról, azaz értelmezőként kívül helyezi magát az értelmezendő összefüggésből, feltalálja a maga „avant la lettre” filológiáját. Schwindt a filológiát saját tárgyából, az irodalomból kívánja rekonstruálni, amelyhez a XIX. ének álomról és álomértelmezésről szóló sorai autoreferencialitásuk miatt szolgálhatnak kiindulópontként.

Az álomelbeszélés és Pénélope és Odysseus beszélgetésének részletesebb értelmezésére a kommentárok nem a lemmaként kiemelt szókapcsolatoknál, hanem az átfogóbb, több soros szakaszokra vonatkozó jegyzetekben és a bevezető tanulmányban térnek ki. Általánosan is megfigyelhető némi különbség a szűkebb szöveghelyek és a hosszabb, egész jelenetekre vonatkozó helyek magyarázásában, előbbinél mintha csak a „megalapozó” szintű, értelmezés előttiésre törekvő magyarázatokat olvasnánk, utóbbi egységekben pedig a tágabb, átfogóbb interpretációs lehetőségeket is megkapjuk.

A harmadik közös szöveghelyhez fűzött kommentárokat is idézem:

Russo ad 547 ὄναρ ... ὕπαρ: ὄναρ is a dream, ὕπαρ, as the scholia say, 'a dream that appears in the daytime'. Dreams are often deceptive in Homer (see 562–7 below, and recall the dream Zeus sends to deceive Agamemnon at *Il.* ii 5 □.), but a daytime vision is more likely to be true. See the note to xx 90.

Russo ad 547 ὄναρ ... ὕπαρ: ὄναρ egy álom, ὕπαρ, ahogy a scholionok mondják, 'egy álom, amely nappal jelenik meg'. Az álmok gyakran megtévesztőek Homérosznál (lásd 562–7 után, és idézd fel az álmot, amelyet Zeus küld, hogy megtéveszse Agamemnon, *Il.* ii 5 sk.), de egy napközbeni látomás nagyobb valószínűséggel lesz igaz. Lásd a jegyzetet a xx 90-hez.

Rutherford ad loc. ὄναρ ... ὕπαρ: '(this is) not a dream, but true vision'. Cf. 20.90.

Rutherford ad loc. ὄναρ ... ὕπαρ: '(ez) nem álom, hanem igaz látomás'. Vö. 20.90.

A két magyarázat közti látványos különbség, hogy míg Russo egész mondatokban, a *scholion*okat idézve értelmezi a szöveghelyet, addig Rutherford megelégszik a fordítással és a kö-

vetkező énekben az azonos előfordulásra való rámutatással, már-már zavaróan visszafogott és mértéktartó a kommentárja.

A további összehasonlításhoz a két kommentár magyarázatainak tipologizálását, rendszerszerű összehasonlítását és elemzését kíséreltem meg. Az oxfordi kommentár lemmáinak háromnegyede nyelvi magyarázatot vezet be, köztük nyelvtani, poétikai, stilisztikai, etimológiai, szemantikai kommentárokkal. A kommentár minden egyes szöveghelyet, melyre rámutat, igyekszik kifejteni, kommentárszöveggel magyarázni, nem csak jelekkel vagy rövidített parancsokkal. Az esetek többségében a magyarázatokat alátámasztja, párhuzamos szöveghelyekkel illusztrálja. Az alapszöveg megértését igen gyakran segíti szöveghelyek konkrét fordításával, parafrázálással. Megfigyelhető továbbá, hogy sok esetben nem éri be egy kommentálási módszerrel, hanem egyszerre magyarázza és fordítja az adott szöveghelyet, miközben más megvilágító erejű szövegeket idéz, vagy további szakirodalomra hivatkozik.

A cambridge-i kommentár esetében a jegyzetek háromnegyede szintén valamilyen nyelvi elemzést, magyarázatot nyújt, azonban ezt sokkal tömörebben és kevésbé expliciten, szövegszerűen teszi. Egy-egy lemmához többször nem tartozik semmilyen kifejtett magyarázat, pusztán csak egy fordítás vagy párhuzamos szöveghely (lásd pl. 518–519. ἀηδών | ... ἀείδησιν vagy 545. κατερήτυε), és olyan szöveghely is akad, ahol első ránézésre a kommentár típusát sem lehet megítélni, mert önmagában áll az instrukció, például: „525. ξμπεδα πάντα: cf. 23.203, 206 (Introd. 1 (b) p. 13).” és „527. δήμοιο τε φῆμιν: cf. 6.273–88, 14.239, 21.323; West on Hes. *WD* 760–1.” A jegyzetek ilyen tömörsége az intertextuális kommentár gyakorlatára lehet jellemző, amely nem szabja meg a helyes értelmezést, nem gyámkodik az olvasó felett, magyarázat helyett pusztán intertextusokat kínál fel kommentár gyanánt.⁶⁶

A két kommentár sajátos jegyeinek külön-külön bemutatása után érdemes egymás mellé helyezni azokat, így a szöveg és a két kommentár együttes olvasatát próbálva kirajzolni. Az utolsó (3.) ábrán egy szövegen jelölöm a két kommentár működését, nemcsak a szó szerint, lemmaként idézett szövegrészeket, hanem a csak sorszámokkal hivatkozott és kommentált szöveghelyeket, sorokat is kiemelteltem a megfelelő színnel (világosszürke – Cambridge, sötétszürke – Oxford, fekete – közös). A szó szerint idézett lemmák félkövérrel vannak szedve, a *scholion*okban is előfordulókat aláhúzással jelöltem, a távolabbi, a szöveg nagyobb egységére vonatkozó kommentárokat a szövegszín jelöli. A kommentár nélkül hagyott részeket láthatatlanná tettem, mert azt gondolom, hogy e közös, két kommentár felőli olvasási művelet során teljesen kiesnek a figyelem előteréből, ugyanakkor nem töröltem ki a szöveget, csak fehérre változtattam a betű színét, érzékeltetve, hogy amit nem látunk, nem biztos, hogy nincs is ott.

Az illusztráció a kommentálásnak azt a jelenségét is megmutatja, hogy a kommentátor nem minden esetben csak a szöveg rövid, „atomi” részeihez fűz megjegyzéseket, hanem gyakran teljes sorokhoz, szakaszokhoz ad magyarázatokat. Utóbbiakra azért is lehet szükség, mert sokszor a kifejteni kívánt probléma vagy kérdés nem köthető szorosan egy-egy szóhoz, szókapcsolathoz, hanem csak nagyobb egységekhez. A kommentár általában ezeken a pontokon ad rövidebb tartalmi összefoglalókat, és oszt meg az olvasóval a szöveg irodalmi értelmezéséhez szükségesnek vélt további ismereteket (tárgyi, történeti ma-

gyarázatok formájában). Míg a szövegszerűen megjelölt lemmákhoz írt jegyzetek inkább a nyelvi elemzésre koncentrálnak, *ráközelítve* vizsgálják a szöveget, addig a nem szó szerint idézett szövegegységeknél lehetőségük van *kitekinteni* akár a mű egészére, például átfogóbb narratológiai értelmezések céljából, akár más interpretációk felé, de gyakran ezekben a jegyzetekben térnek ki általánosabb műértelmezési kérdésekre, problémákra is. Az ábra színei is mutatják (a világosszürke sorok többsége), amit a lemmák és az egyéb kommentált szöveghe-lyek arányairól már megjegyeztem a két kommentár tekintetében, ti. hogy Rutherford jóval több nem szó szerint idézett szöveghelyet lát el megjegyzésekkel, mint Russo, aki inkább az idézett lemmákhoz fűzi kommentárját. A XIX. ének vizsgált szakaszában a jegyzetek tematikusan csoportosulnak a szöveg bizonyos pontjain, ahogy az ábrán is sűrűsödni látszanak a színes részek – vagyis a kommentált szöveghelyek – például az 518. sortól kezdődően, ahol az elbeszélés egy mitológiai történetet idéz fel, és ez különféle (például narratológiai vagy történeti) jegyzetek hozzáfűzésére invitálja a kommentátorokat.

Az ilyen típusú megjegyzéseket ezért nem is jelöltem külön az első két ábrán, megítélésem szerint műfajilag inkább a kommentárt megelőző bevezető tanulmányhoz közelítenek, az olvasott mű átfogó értelmezését segítik, csak más helyre, a szöveget magyarázó jegyzetekbe lettek beillesztve, és így emlékeztetnek a szöveg olvasása közben a mű távlati szemlélésére, értelmezésére.⁶⁷ Emellett az ilyen típusú kommentárrészeknek az lehet még a funkciójuk, hogy a kommentár metanarratíváját erősítik, elbeszélésszerűbbé teszik az alapszövegről szóló szöveget azáltal, hogy nemcsak utasításokat és rövidítéseket tartalmaznak, hanem összefüggő bekezdésekben szólnak a szövegről, ezeket a részeket tényleg *olvasni* lehet.⁶⁸

A modern kommentárok kedvelt kommentálási módszere a párhuzamos szöveghelyek idézése, amely gyakran alátámasztja és megerősíti, de akár helyettesítheti is érvelésüket.⁶⁹ Az *Od.* XIX. 503–604. kommentárrészleteiben is rengeteg más szövegre történik hivatkozás, ezért röviden kitérek a két kommentár gyakorlatára a párhuzamos helyek használatában. A párhuzamként idézett szöveghelyekről azt feltételezzük, hogy valamilyen módon a kommentált szöveg megértéséhez járulnak hozzá. Roy Gibson a római költői szövegek kommentárjait vizsgálva alkotja meg a párhuzamos helyek egy tipológiáját és a következő hét használatát különbözteti meg a párhuzamok idézésének: szövegkritikai, a szöveg megállapítását támogató párhuzamos helyek; a szöveg jelentésének pontos megértéséhez idézett párhuzamok; regiszter, stílus érzékeltetése céljából hozott szöveghelyek; kontextualizálás, tárgyi magyarázatok alátámasztásához idézett párhuzamok; intertextuális összefüggések, allúziók bemutatása; *topoi* (az irodalomban ismétlődő témák, képek, helyzetek) azonosítására; a szöveg kiegészítésére idézett szövegek (szakirodalmi hivatkozások).⁷⁰

A két *Odysseia*-kommentárban említett párhuzamos helyeket illetően az tűnik érdekesnek, hogy milyen szövegeket vonnak be a XIX. ének olvasási gyakorlatába, továbbá az, hogy mennyire teszik egyértelművé az olvasó számára, hogy milyen célból javasolják azokat. A XIX. 503–604. sorokhoz tartozó kommentárokból ezen kérdések mentén végignéztem a párhuzamos helyeket, listát készítve az előforduló szövegek nagyobb csoportjairól (*Odysseia*, *Ilias*, szakirodalom, antik irodalom) összegyűjtöttem az egyes csoportokhoz tartozókat.

Az egyik legelső következtetés, amely már a kommentárok korábbi olvasásakor feltűnt, hogy a leggyakrabban mindkét kommentátor az *Odysseiából* idéz párhuzamos helyeket. Az intratextuális párhuzamok használata a legtöbb kommentárra jellemző gyakorlat, hiszen az irodalmi szöveg egységét feltételezik, ez tehát itt is azt mutatja, hogy igyekeznek az egész műből kiragadott egy-két ének olvasását – lemondva a linearitásról – szorosan összekötni az *Odysseia* többi részével. Az egyes idézett *Odysseia*-helyek megközelítőleg negyedrésze egyébként a kommentált XIX. éneken belül található, a kommentátorok kisebb szinten (604 soron belül) is megmutatják a kapcsolódási pontokat, jellemzően visszautalnak korábbi szakaszokra, vagy anticipálnak valamilyen későbbi jelenséget a szövegben. Ezekben az esetekben a kommentátor a párhuzamos szöveghely(ek) idézésével legtöbbször a szöveg értelmezéséhez kíván hozzájárulni, további kiindulópontokat nyújt az interpretációhoz, például azáltal, hogy rámutat szerkezeti-tartalmi összefüggésekre a szövegben (pl. Russo, *ad* 525–534), vagy a pontos jelentést magyarázza meg felidézve a visszatérő kifejezések használatát egy korábbi szakaszból, és az ahhoz fűzött jegyzethez irányít (Rutherford, *ad* 513 „On ‘delighting in grief’ cf. 213n.”). Az eposz nem tárgyalt részéből származó párhuzamos helyeket emellett a tárgyi kérdések árnyalására, kontextualizálására is gyakran használják (Rutherford, *ad* 529 *ἔδνα* „‘marriage-gifts’ [...] See 20.289, 335, and 341–2, with n.”), valamint az ismétlődő elemeket (*topoi*) is párhuzamos helyek felsorakoztatásával emelik ki (Russo *ad* 513 *τέροποι ὀδυρομένη* „[...] But *τέροποι* often has the special meaning to indulge in something (even grief) to the point of satisfaction, as seen in the common phrase *τέροπεσθαι γόοιο*, xi 212, xix 213, 257, xxi 57; II. xxiii 10, 98, xxiv 513”), és a stilisztikai jegyeket is gyakran ezzel a módszerrel hangsúlyozzák (Russo *ad* 535 *ὑπόκειναι καὶ ἄκουσον* – fentebb idézve a teljes jegyzet).

Az *Odysseia* mellett természetesen a Homérosnak tulajdonított másik eposzból is számos idézett szöveghelyet találni a kommentárokból, ezek az imént felsorolt példák mintáját követik. Az antik irodalom más műveiből idézett párhuzamos helyek mindkét kommentárban kisebb számban jelennek meg és értelemszerűen kevésbé közvetlen viszonyt feltételeznek az *Odysseia*-szövegrészlettel. Az összehasonlítható szöveghelyek (*comparanda*) itt már főként nem az „eredeti” célt szolgálják, vagyis a kommentátor magyarázatait támasztják alá, hanem a szöveghez lazábban kötődő az értelmezést kiegészítő, intertextuális, tematikus, asszociatív viszonyok mentén idéződnek meg, a szövegtől messzebbre kalauzolva az olvasót. Például Rutherford *ad* 577 *βίον* „[...] On the ambiguity of the bow as a weapon [...] see *Iliad* 4.242, 11.385, Aesch. *Pers.* 239–40, Soph. *Ajax* 1120–3, Eur. *Heracl.* 157–64, with Bond’s notes, Lucan 8.385”.⁷¹ Ehhez a jelenséghez kapcsolódóan érdekes megjegyzést tesz Rutherford az 581. sor kommentárjában a fordítás után: „The pathos of this conclusion is *hard to parallel* even in Homer; [...]. Cf. Sappho 16.15–20, 94.6–29 L–P, for comparable treatment of the theme of memory”⁷² – a kommentátor maga hívja fel a figyelmet a szöveghelynél arra, hogy nehezen talált párhuzamot.

A párhuzamos helyeket számszerűsítve a második helyen a szakirodalmi munkák szerepeltek (Rutherfordnál megközelítőleg 35 tétel, Russónál körülbelül 24 tétel a vizsgált 100 sor

kommentárjában). A szakirodalmi szövegek idézésének okát talán nem kell túlságosan megmagyarázni, hiszen részben a tudományos szakszövegek (szövegközben tett) hivatkozásaihoz hasonlóan működnek. Gibson emeli ki ennek a párhuzam-típusnak a tárgyalásakor, hogy a kommentárok mellett, hogy a szöveg megértését és interpretációját vezetik, kézikönyvként is működnek.⁷³ Gibson az utóbbihoz másfajta – böngésző – kommentárhasználót feltételez, aki nem értelmezési kérdések miatt nyitja ki a kommentárt, hanem információkat, útbaigazítást keres az adott szöveghelyhez kapcsolódó témában. Ebben a tekintetben mindkét kommentár igyekszik megfelelni az elvárásoknak, és kellő mennyiségű adatot, információt prezentálni. A különbség ismét a megvalósítás formájában fedezhető fel. Russo ragaszkodva az esszészerű, egész mondatokból álló kommentárbejegyzésekhez a párhuzamos helyeket, és így a szakirodalmi hivatkozásokat is összefüggő, kerek mondatokba fűzi.

Russo kommentárjegyzetei azt mutatják, hogy nem pusztán szakirodalmi szövegekhez irányít (*cf.*, *e. g.*, *see*), hanem az esszé vagy tanulmány gyakorlatához közelítve beszámol a szövegek álláspontjáról, elhelyezi őket egymáshoz képest, valamint saját maga is állást foglal az adott kérdésben. A tudományos álláspont ilyen szintű referálása nem csak az idézett kommentárhelyeken jelenik meg, hanem Russo kommentálási eljárására végig jellemző. A szakirodalom feltárását tehát a kommentár részben előre „elvégez” olvasója számára, és nem csak idézi őket, hanem egyúttal már értelmezést is kínál hozzájuk, részben ahogyan a párhuzamos szöveghelyek esetében is teszi.

Rutherford gyakorlata ettől látványosan eltér, a szakirodalmat az ő kommentárjaiban a legtöbb esetben csak a „*see / see further / cf. / e. g.*” utasítások vezetnek be. Ugyanahhoz a szöveghelyhez, az álom két kapujához fűzött kommentárt megnevezve, feltűnik, hogy Rutherford is megemlíti ugyanazt a szakirodalmi tételt (Highbarger), de nem fejt ki annak véleményét, és maga sem foglal állást, a további tájékozódást az olvasóra bízva, pusztán a 4. fejezetet emeli ki a hivatkozott műből. Rutherford kommentálási technikájáról elmondható, hogy számos szöveget idéz a kommentárjában – 100 sorhoz közel 120 tételt, melynek több mint negyede szakirodalom –, de utóbbiakat, néhány kivétellel, megjegyzések nélkül sorolja fel, így további eligazítást nem, csak kiindulópontot nyújt a szakirodalmi tájékozódásban.⁷⁴ Egy példa:

562–7 The Gates of Sleep are most famous through Virgil’s mysterious imitation (*Aen.* 6.893–8), but they were already proverbial before his day: see Pl. *Charmides* 173a, anon *A. P.* 7.42.1–2, Hor. *Odes* 3.27.39–42. See further E.L. Highbarger, *The gates of dreams* (Baltimore, 1940), esp. ch. 4; Rank, *Etymologiseerung* 104–8.

562–7 Az álom kapui Vergilius rejtélyes imitációján keresztül lettek igazán híresek (*Aen.* 6.893–8), de már előtte közismertek voltak: lásd Pl. *Charmidés* 173a, anon *A. P.* 7.42.1–2, Hor. *Ódák* 3.27.39–42. Lásd továbbá E.L. Highbarger, *The gates of dreams* (Baltimore, 1940), kül. 4. fejj.; Rank, *Etymologiseerung* 104–8.

Ez a módszer valóban a kézikönyvek gyakorlatára emlékeztet, és Russo kommentárjával szemben jobban kedvez a „hit-and-run” kommentárhasználónak, aki egy bizonyos témában vagy szöveghelyhez (itt pl. álom kapuja) keres információkat, szakirodalmat. Rutherford egyértelmű instrukciókkal („see... esp. ch. 4.”) továbbirányítja az olvasót, míg Russo kommentárbejegyzésében nehezebben, a böngésző olvasásmóddal lehet kiszűrni a témát kifejtő további irodalmat.

A szakirodalmi hivatkozások mindkét kommentárban rövidített címleírás formájában szerepelnek, ezekhez a cambridge-i kötetben tartozik rövidítésjegyzék (antik szerzőkhöz és modern periodikákhoz) valamint szakirodalmi bibliográfia is, amely külön listába szedi a hivatkozott szövegkiadást, kommentárokat, fordításokat, kézikönyveket, és a kritikai, szekunder irodalmat, melyek különösen relevánsak a XIX–XX. évekhez. Utóbbiaknál a szerző kiemeli, hogy a listának nem része minden a bevezetőben vagy a kommentárban hivatkozott tétel, a bibliográfia inkább csak mint az *Odysseiának* ehhez a két énekéhez kapcsolódó hasznos szövegek jegyzéke tekintendő, a különösen értékes munkákat pedig csillagozva jelöli ki. Felmerült számomra, hogy ezek alapján mennyire visszakereshetők a kommentárban idézett szövegek, de a vizsgált szakaszban ez nem okozott különösebb problémát, feltűnt azonban, hogy Rutherford nem teljesen következetes a címek rövidítésében (ugyanazt a művet teljes szerzői névvel, hol csak vezetőknév szerint említi, pl. *ad* 535–58; 535 **Ὑπόκειναι καὶ ἄκουσον**), sőt olykor a kommentári instrukciókat is többféleképp szerepelteti (*with n.* / *with notes* / *n.*), ezektől persze még követhető a kommentár, legfeljebb kissé elbizonytalanítja az olvasót, hogy jól fejt-e meg a kommentátor tömör, rövidítésekkel, utasításokkal tűzdelt szövegét. Az oxfordi kötetnek szintén az elején található a bibliográfiai rövidítések jegyzéke, ez a Liddell–Scott-féle *Greek-English Lexicon* és az *Oxford Latin Dictionary* mintáját követi az antik szerzők tekintetében, a folyóiratban megjelent munkákhoz pedig a *L’Année philologique* hivatkozási rendszerét. Russo szakirodalmi hivatkozásaiban következetesen ezeket a rövidítéseket alkalmazza, a felhasznált irodalomból a szerkesztő azonban nem készít Rutherfordéhoz hasonló, válogatott és prioritizált listát a XIX. énekhez hasznos szövegekről. Ezt a kitérőt a szakirodalom kezelése felé azért tartottam fontosnak, mert ebből is megmutatkozik, hogy miért és milyen használónak lehet előnyös egyik vagy másik kötet. Rutherford kommentárja szerkezetileg is elősegíti például, hogy kézikönyvszerűen, azaz egy-egy kérdés, téma feltárására, tájékozódásra is lehet használni, míg Russo szövege inkább a diszkurzív tudományos szövegekhez hasonlóan, hagyományos értelemben olvasható, és használható szakirodalmi tájékozódásra.

A kommentárok részletes elemzése és összehasonlítása részben megerősítették azt az előzetes feltevésem, hogy mivel a két kommentár nagyon hasonló céllal és elvek mentén, többé-kevésbé azonos olvasóközönségnek íródott, a használatuk és a kommentálási eljárásuk is erősen közelíteni fog egymáshoz. Ezt kisebb eltérésekkel ugyan, de a felépítésük is igazolta, amely mindkét esetben a szöveget irodalmi műként olvasó és megérteni vágyó kommentárhasználó igényeihez volt alakítva, Russo és Rutherford is ennek mentén igyekezett a szöveget minél inkább világossá, elemi szinten érthetővé tenni.

Kommentálási gyakorlatuk azonban sok ponton eltért, még ebben a rövid, vizsgált szakaszban is. A lemmák összehasonlításakor viszonylag kevés, három közös pont adódott, amelyekből ráadásul kettő a *scholion*okból eredeztethető, emellett a kommentált helyek mennyiségében is jelentős különbségek látszóttak (Rutherfordnál 52/32 csak sorszámokkal jelölt szöveghely és szó szerint idézett lemma – Russónál 31/22).

Összefoglalóan elmondható, hogy a két kommentár magyarázási módja és ennek nyomán ritmusa is különböző, Rutherford inkább több helyhez tesz rövidebb, tömör magyarázó megjegyzéseket, míg Russo talán kevesebb pontot választ ki, de azokhoz hosszabban kifejti gondolatait, egész mondatokba foglalja a gyakran többféle módon alátámasztott magyarázatait, mindezzel a kommentár olvasmányosságra törekszik.⁷⁵ A *copiára* („bőség”) való törekvés és a feladatorientáltság elvét követve a túlbujánzás és a funkcionalitás között a kommentátorok sajátos ritmust alakítanak ki a kommentárjegyzeteikben, amelyet Gumbrecht kifejezésével „go-and-stop rythm”-nek nevezhetünk.⁷⁶

Ebből következik az is, hogy Russo kommentárja olykor személyesebbé válik, jobban megmutatkozik a hangja (főként a már-már esszézerű interpretációiban),⁷⁷ mint Rutherfordnak, aki tényszerűbb, objektívebb megállapításokat tesz. Figyelembe kell venni mindazonáltal, hogy Rutherford is kellő részletességgel tárgyalja az interpretáció kérdéseit, de ezt nem kizárólag a kötet kommentár részében, hanem a bevezető tanulmányban teszi. Rutherford ezzel az elrendezéssel talán arra törekszik, hogy kevésbé billentse ki az eredeti szöveg olvasásából az olvasót, legalábbis az irodalmi értelmezést kiegészítő, irányító jegyzetek tekintetében, és ezért nem tereli el a figyelmet olyan hosszán a szövegtől távolabbra vezető kérdésekkel a kommentárban, hanem rövidebb, kielégítő válaszokat próbál nyújtani a problémás szöveghelyeken, amelyek olvasása után könnyebben vissza lehet térni a főszöveghez. Az is igaz ugyanakkor, hogy rövid, tömör megjegyzéseivel mégis többször szakítja félbe a szöveget, fragmentáltabbá teszi azt Russónál.⁷⁸

A két kommentárszerző tehát többnyire másként bontotta atomjaira az *Odysseia* XIX. énekének vizsgált szövegrészletét, és részben más intenzitással és formában magyarázta azokat, mégis hasonló megfontolással, a funkcionalitásra törekedve készítették kommentárjaikat. Milyen használatot feltételeznek ezek alapján a kommentárok? Megítélésem szerint az oxfordi kommentár elsősorban a kommentárt a szöveg mellett vagy után, folyamatosan, ha nem is az elejétől a végéig egybefüggően, de többnyire megszakítás nélküli olvasói figyelemre számít, szerkezetével, kommentálási gyakorlatával ennek a kommentárhasználó-típusnak kedvez. A cambridge-i kommentár ezzel szemben talán inkább épít a „rajtaütésszerű” kommentárhasználói gyakorlatra, hiszen a kommentárjegyzetei rövidek, tömörek és sok esetben kézikönyvbéli szócikkekként funkció-

4. kép. Patrick Tomasso fotója (forrás: https://unsplash.com/photos/Oaqk7qqNh_c)

nálnak. Ettől függetlenül Rutherford kommentárját is lehet a szöveggel együtt, folyamatosan olvasni, megfigyelésem szerint azonban ez nehezebb, a magyarázatok felépítése inkább az adott ponton történő rövid konzultációnak („leolvasásnak”), majd a szöveghez való visszatérésnek kedvez, valamint a kommentár önmagában való olvasására ösztönöz, különösen, ha a terjedelmes bevezető tanulmányt is hozzáveszem.

Az általam felvázolt és gyakorlatban is megvalósított olvasásjelenetben többféle módon használtam a szövegeket. Az *Odysseia* XIX. énekét korábban már az auktorolvasó kurzus keretében és arra készülve olvastam, preparáltam, az eposz teljes szövegét magyar fordításban olvastam, a két kommentár azonban új szöveggé került az olvasásjelenetbe. Így elsőként próbáltam a teljes ének szövegét követve párhuzamosan nézni a kommentárszövegeket, mindkét kommentárral külön-külön. Majd ezután önmagukban olvastam a kommentárokat, és csak egyszer-egyszer vettem elő a szöveget. Utóbbit természetesen a dolgozat vizsgálódási iránya tette indokolttá, de emellett azt is megmutatta, hogy bár természetesen nem ez az eredeti, elsődleges használati módjuk, mégis lehet a kommentárokat olvasni a kommentált szöveg nélkül is. Legalábbis az *Odysseia* XIX. énekéhez tartozó két kommentárt biztosan, Russót inkább úgy, mint egy kifejezetten szöveggéközpontú tanulmányt (vagy sok kis tanulmány sorozatát), Rutherfordnál ez az olvasási mód viszont csak a bevezető tanulmányokra vonatkozik, a kommentár-részt másként, egy lexikonhoz hasonlóan lehet forgatni, használni, olvasni.

Összegzés, kitekintés

Az *Odysseia* XIX. énekéhez a cambridge-i és az oxfordi kommentár egyaránt hasonló elvek mentén és közös célkitűzéssel közelített, a kommentátorok mégis sajátos nyomot hagytak az olvasás és magyarázás tevékenysége során, ha tetszik, más útvonalon és másként vezették az olvasót a szövegben. Ezzel

összefüggésben tettem fel a kérdést, hogy érzékelhetővé válik-e valamelyest a kommentár hangja a vizsgált szakaszokat alapul véve. Ezt inkább a Russo által írt kommentárszöveg olvasási tapasztalata erősítette meg: az explicit megszólalásmód, a jegyzetek szövegszerűsége és diszkurzivitása, valamint a bőesség (*copia*) és az önmérséklet egyensúlyát kevésbé szigorúan kezelő kommentálási tevékenység által egy személyesebb, szerzőibb hang vált megfigyelhetővé, szemben a cambridge-i sorozat kommentárjával.

Rutherford kommentárja erőteljesebben bontja atomi részekre az *Odysseia* kiválasztott szövegrészletét, és az egyes szegmentumokat általában kevésbé személyes hangon, a kommentár helyeit visszafogottan, a túlbujánzásnak ellenállva tölti ki, erre mutatott a jegyzetek és a jegyzetelési módok tipologizált, összehasonlító elemzése is. Ugyanakkor Rutherford nagyobb számban hívja segítségül a szakirodalom, a homérosi eposzok és az antik irodalom egyéb szövegeit mint párhuzamos helyeket – Gibson hasonlatával élve „felhalmozza őket a kommentár polcain”⁷⁹ –, vagyis kapcsolódási pontokat mutat az olvasónak, amelyek követéséről és meggyőző erejéről aztán maga dönthet az olvasás során. Ezzel együtt Rutherford többször különösebb magyarázat nélkül invitálja az olvasót a szövegek közötti kapcsolatok feltárására, ami miatt az ő kommentárja a szimbolikus kommunikációnak köszönhetően gyakran egészen képletesse válik, bár a magyarázó vezérszöveg, ha minimálisan is, még jelen van.⁸⁰ A kommentárok útszerű elgondolását alkalmazva tehát Russo munkájáról megállapítható, hogy az út kijelölésében következetesen jár el, azon végig vezető az olvasót, kevesebb kitéréssel, de hosszabb, artikuláltabb magyarázatokkal irányítja az olvasást. Míg Rutherford egy konkrét út kijelölésében talán kevésbé határozott – legalábbis a kommentárjegyzetekben –, és több nyitott irány, elágazás felé tereli az olvasót, lehetőségeket kínál fel. A szöveg befogadása során a jelentésszintű kizárása egyik kommentár értelmezői és magyarázóinak gyakorlatára sem jellemző.

A különbség a kommentálási módok megfigyelésén túl az ábrákkal illusztrálni kívánt szegmentálás folyamatában vált tetten érhetővé, azaz, hogy mely szöveghelyeket tekintették egyáltalán filológiai problematizálásra érdemesnek, és melyeket tartották ebből a szempontból elhanyagolhatónak. Érdekesként a válogatás, lemmatizálás gyakorlatához összevettem a szövegrészletből a *scholionok* által magyarázásra kiemelt helyeket a modern kommentárokéval, bepillantást nyújtva az exegetikai hagyomány működésébe, ahol a lemmák öröklődési folyamatában kirajzolódtak a szövegrészlet lehetséges magyarázási csomópontjai. Az *Odysseia* XIX. énekének utolsó száz sorát tekintve a kommentátor-olvasók – Russo és Rutherford – a Pénélope által felidézett Aédón-hasonlat elbeszélésére, Pénélope álmára és Odysseus magyarázatára (*hysteron proteron*), végül a kérőknek tervezett íjverseny ötletére fókuszáltak, ezeken a szöveghelyeken sűrűsödnek a kommentárok. Ezt részben a *scholionok* lemmái is megerősítik, az Aédón-történetben előforduló bizonytalan jelentésű jelzőt, és a kétféle álmodást megkülönböztető szöveghelyet már a scholiasták is magyarázatra érdemesként jelölték ki.

A vizsgálódást a továbbiakban kibővíthetőnek gondolom egyrészt a *scholionok* részletes vizsgálatával, kommentálási módszereik megfigyelésével, valamint más későbbi exegeti-

kai munkák bevonásával a kommentálási tevékenység szélesebb körű összehasonlításához vagy akár a többszerzősség kérdésének vizsgálatához. A filológiai olvasás gyakorlati vizsgálati tárgyává tett „technikai eszközök” sorát is kiegészítendőnek tartom annak érdekében, hogy a kutatás pontosabban mutassa be a tudományos mindennapok egyik alapvető tevékenységét, például az egyre gyakrabban használt digitális szövegtárak, könyvtárak, digitális munkakörnyezet esettanulmányaival. Mindezek a gyakorlati vizsgálatok mindemmel akkor nyerik el igazi jelentésüket, ha a szövegtérképezési problémák feltárásához és összetettebbé tételéhez tudnak hozzájárulni.

Az *Odysseia* szövegrészletének és a két kommentárszövegnek az együttes olvasása elsősorban a kommentárhasználó befogadói tapasztalatát meghatározó filológia műveletekre irányították a figyelmet. Az a feltevés, hogy az olvasói gyakorlatot alapvetően befolyásolja, hogy a kommentátor előtte járva hogyan bánik a szöveggel, a gyakorlatban is megvalósulni látszik. A kommentár szerzőjének olvasási gyakorlata és annak megtestesülése a kommentárszövegben nézetem szerint leképezi és mintáját is adhatja a szöveggel való foglalkozásnak az olvasó számára. Az olvasási gyakorlat műveletei ugyanis közösek, a fordítás vagy parafrázis például mint elsődleges formája a szöveg megismerésének, mind az auktorszövegeket olvasó egyetemi kurzusokon, vagyis a tudományos szocializáció terében, mind pedig a kommentár eszköztárában jelen van. A szövegrészlet megértése érdekében felidézett intra- és intertextuális kapcsolatok mozgósítása sem idegen a szövegolvasó szemináriumi gyakorlatoktól, legyen az szövegszerű párhuzam az adott korpuszból vagy tematikus ismétlődés, műfaji analógia stb. példája más szövegekből. A kommentátorok emellett a kérdés és a problémává tétel gyakorlatait is bemutatják, részben a bevezetőben, részben az egyes szöveghelyekhez fűzött jegyzetekben, miközben a tudományos álláspontot közvetítik, kritikusan szemlélve azt. A kommentárok ebben a tekintetben tapasztalatuk szerint nem a problémákat megoldó, apóriákat lezáró *lysis*-modellt követik,⁸¹ hanem az értelmezési irányokat nyitva hagyva, a problémás szöveghelyekre többféle megoldási lehetőséget kínálnak, jegyzeteik ezért is tudnak a további kutatásokhoz kiindulópontként szolgálni.

A fentiek alapján a kommentár modellje és rajta keresztül a filológiai olvasás, antik szövegekkel való foglalkozás a magyarázat és az értelmezés nyitott végű folyamatként vált elgondolhatóvá.⁸² A filológus a kommentátor vagy éppen az olvasó szerepében az alapszöveget egy másik szöveggel párhuzamosan olvassa, kiválasztja a kérdést felvető, megjegyzést érdemlő helyeket, jegyzeteket készít olvasás közben, majd további szövegeket von be az olvasási gyakorlatba, folyamatosan kapcsolódási pontokat keresve végérvényesen nem is képes lezárni a folyamatot.

Az antik irodalmi szövegek olvasásának gyakorlati vizsgálatával azt a kérdést is igyekeztem reflektálttá tenni, hogy miben áll az a tudás, amelyet a filológiai tevékenység, jelen esetben az auktorszöveg olvasása, a kommentárirás és -olvasás formája képes előállítani. A kérdést konkrét válaszok helyett a gyakorlatok esetszerű, mikroperspektivikus bemutatásával próbáltam megvilágítani.

Ábrák

1. ábra. Lemmák Russo kommentárjában

ὡς ἄρ' ἔφη, γρηῦς δὲ διέκ μεγάροιο βεβήκει
οἰσομένη ποδάνιπτρα· τὰ γὰρ πρότερ' ἔκχυτο πάντα.
αὐτὰρ ἐπεὶ νίψεν τε καὶ ἤλειψεν **λίπ' ἐλαίω**,
αὐτίς ἄρ' ἄσσοτέρω πυρός ἔλκετο δίφρον Ὀδυσσεύς
θερσόμενος, οὐλήν δὲ κατὰ ῥακέεσσι κάλυψε.
τοῖσι δὲ μύθων ἦρχε περιφρων Πηνελόπεια·
“ξείνε, τὸ μὲν σ' ἔτι τυτθὸν ἐγὼν εἰρήσομαι αὐτῆ·
καὶ γὰρ δὴ κοίτοιο τάχ' ἔσσεται ἡδέος ὦρη,
ὄν τινά γ' ὕπνος ἔλη γλυκερός καὶ κηδόμενόν περ.
αὐτὰρ ἐμοὶ καὶ πένθος ἀμέτροτον πόρε δαίμων·
ἡματα μὲν γὰρ **τέρπομ' ὄδυρομένη** γοῶσα,
ἔς τ' ἐμὰ ἔργ' ὀρώσα καὶ ἀμφιπόλων ἐνὶ οἴκῳ·
αὐτὰρ ἐπὴν νύξ ἔλθη, ἔλησί τε κοῖτος ἅπαντας,
κειῖμαι ἐνὶ λέκτρῳ, **πυκιναὶ** δέ μοι ἀμφ' **ἀδινὸν κῆρ**
ὀξεῖαι **μελεδῶναι** ὄδυρομένην ἐρέθουσιν.
ὡς δ' ὅτε Πανδαρέου κούρη, **χλωρηῖς** ἀηδῶν,
καλὸν ἀεΐδησιν ἕαρος νέον ἰσταμένοιο,
δενδρέων ἐν πετάλοισι καθεζομένη πυκινοῖσιν,
ἣ τε θαμὰ τρωπῶσα χεῖρι πολυδευκέα φωνήν,
παῖδ' ὀλοφυρομένη Ἴτυλον φίλον, ὄν ποτε χαλκῶ
κτεῖνε δι' ἀφραδίας, κούρον Ζήθιοιο ἄνακτος·
ὡς καὶ ἐμοὶ δίχα θυμὸς ὀρώρεται ἔνθα καὶ ἔνθα,
ἡὲ μένω παρὰ παιδί καὶ ἔμπεδα πάντα φυλάσσω,
κτῆσιν ἐμήν, δμῶάς τε καὶ ὑψερεφές μέγα δῶμα,
εὐνήν τ' αἰδομένη πόσιος δῆμοιο τε φῆμιν,
ἣ ἤδη ἄμ' ἔπωμαι, Ἀχαιῶν ὅς τις ἄριστος
μνάται ἐνὶ μεγάροισι, πορῶν ἀπερείσια ἔδνα.
παῖς δ' ἐμὸς **εἶος** ἦν ἔτι νῆπιος ἡδὲ χαλίφρων,
γῆμασθ' οὐ μ' εἶα πόσιος κατὰ δῶμα λιπούσαν·
νῦν δ' ὅτε δὴ μέγας ἐστὶ καὶ ἤβης μέτρον ἰκάνει,
καὶ δὴ μ' ἀρᾶται πάλιν ἐλθέμεν ἐκ μεγάροιο,
κτῆσιος ἀσχαλόων, τὴν οἱ κατέδουσιν Ἀχαιοί.
ἀλλ' ἄγε μοι τὸν ὄνειρον ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον.
χῆνές μοι κατὰ οἶκον ἐεῖκοσι πυρὸν ἔδουσιν
ἔξ ὕδατος, καὶ τέ σφιν ἰαίνομαι εἰσορώσα·
ἐλθῶν δ' ἔξ ὄρεος μέγας αἰετὸς ἀγκυλοχίλης
πᾶσι **κατ' αὐχένας ἦξε** καὶ ἔκτανεν· οἱ δ' **ἐκέχυντο**
ἄθροοι ἐν μεγάροισ', ὁ δ' ἔς αἰθέρα διὰν ἀέροθη.
αὐτὰρ ἐγὼ κλαῖον καὶ ἐκώκουν ἐν περ ὄνειρῳ,
ἀμφὶ δέ μ' ἠγερέθοντο ἐϋπλοκαμίδες Ἀχαιοί,
οἴκτρ' ὀλοφυρομένην, ὅ μοι αἰετὸς ἔκτανε χῆνας.
ἄψ δ' ἐλθῶν κατ' ἄρ' ἔζετ' ἐπὶ προὔχοντι μελάθρῳ,
φωνῆ δὲ βροτήν κατερίττε φώνησέν τε·
“θάρσει, Ἰκαρίου κούρη τηλεκλειτοῖο·
οὐκ **ὄναρ**, **ἀλλ' ὕπαρ** ἐσθλόν, ὃ τοι τετελεσμένον ἔσται.
χῆνες μὲν μνηστήρες, ἐγὼ δέ τοι αἰετὸς ὄρνις
ἦα πάρος, νῦν αὐτε τεὸς πόσις εἰλήλουθα,
ὅς πᾶσι μνηστήρσιν ἀεικέα πότμον ἐφήσω.
ὡς ἔφατ', αὐτὰρ ἐμὲ μελιηδῆς ὕπνος ἀνῆκε·
παπτήνασα δὲ χῆνας ἐνὶ μεγάροισ' ἐνόησα
πυρὸν ἐρεπτομένους παρὰ πύελον, ἦχι πάρος περ.”

Így szólt ő; s az anyó indult, ment végig a termen
újából lábvizért: mert földre borult ki az első.
S hogy megmosta, bekente a lábát **síkos olajjal**,
székét újra a tűz közeléhez vonta Odüsszeusz,
mert melegedni akart, de sebért ronggyal betakarta.
Köztük a szót így kezdte okosszívü Pénelopeia:
„Vendég, csak röviden kívánlak kérdeni immár;
mert hisz az édesizü pihenés órája közelget,
ahhoz, kit, noha gondjai gyötrik, elérhet az álom.
Ám végnélküli bánatot osztott nékem a daimón:
nappal még **örömöt lelek** én a nyögő **zokogásban**,
s dolgom után nézek, meg a szolgálókra vigyázok:
ámde ha eljön az éj, s megszáll mindenkit az álom,
csak heverek nyoszolyámon, s **kedves szívem a sűrű**,
éles-erős **gondok** zaklatják, szaggat a bánat.
Mint a **fakó** csalogány zeng szépen, Pandareosznak
lánya, ha jó a tavasz szele újra, s a sűrű levél közt
ott ül a fák ágán s csodaszépen csattog az égre,
sűrűn változtatva ereszti ki sokdalu hangját,
sírva siratja fiát, Itüloszt, akit egykoron érczel
ölt meg, tévedvén, Zéthosz fejedelmi utódát,
lelkem is így hányódik örökké erre meg arra:
várjak-e itt a fiamnál és vele óvjam az összes
birtokot és háznépet s nagytetű palotánkat,
hítvesem ágyához híven s kikerülve a rossz hírt,
vagy válasszam-e már az akhájok legderekabbját
kérőim közül itt, aki roppant nászadományt ad.
Míg a fiam csecsemő volt csak s nem volt esze sem még,
addig férjhez uram házából ő nem eresztett;
most hogy fölserdült immár és termete is nagy,
ő maga kér már rá, hogy menjek vissza e házból,
bosszankodva, amért vagyónát fölemésztik a kérők
Rajta azonban, **az álmom fejtsd meg, ügyelj a szavamra.**
Hűsz ludam él házamban, a búzát itt eszik egyre,
vízbekeverten; örül, ha tekintek rájuk, a szívem;
horgascsóru hatalmas sas jött most a hegyekből,
és **megfogta nyakát** mindnek s meg is ölte: **heverték**
itt a teremben, a sas meg az isteni légbé röpült fel.
Én meg fölsírtam s jajgattam az álom ölében,
és az akhájai széphaju nők körülbém seregeltek,
míg sírtam hevesen, hogy a sas lecsapott ludaimra.
Csakhogy visszaröpült a sas és odaült a tetőre,
s emberi hangon szólva vigasztalt; ily szavakat szólt:
»Bátorság, lánysarja a hírneves Íkariosznak;
mind **igaz** ez, nem is **álom**, mert így teljesedik be.
Itt e ludak kérők, magam én sas voltam idáig,
most meg urad vagyok, így értem haza, vissza tehozzád,
hogy minden kérődnek hozzam csúnya halálát.«
Szólt; mire már eleresztett engem a mézizü álom;
szétnézvén, ludaim bent láttam a termem ölében,
teknőből búzát csipegettek, mint azelőtt is.”

τὴν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεύς·
 “ὦ γύναι, οὐ πῶς ἔστιν **ὑποκρίνασθαι** ὄνειρον
 ἄλλη ἀποκλίναντ', ἐπεὶ ἢ ῥά τοι αὐτὸς Ὀδυσσεύς
 πέφραδ', ὅπως τελέει μνηστήρησι δὲ φαίνεται ὄλεθρος
 πᾶσι μάλ', οὐδέ κέ τις θάνατον καὶ κῆρας ἀλύξει.”
 τὸν δ' αὖτε προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια·
 “ξεῖν', ἢ τοι μὲν ὄνειροι ἀμήχανοι ἀκριτόμυθοι
 γίνοντ', οὐδέ τι πάντα τελεῖται ἀνθρώποισι.
 δοιαὶ γάρ τε πύλαι **ἀμενηνῶν** εἰσὶν ὄνειρων·
 αἱ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχεται, αἱ δ' ἐλέφαντι.
 τῶν οἱ μὲν κ' ἔλθωσι διὰ πριστοῦ ἐλέφαντος,
 οἱ δ' **ἐλεφαίρονται**, ἔπε' ἀκράαντα φέροντες·
 οἱ δὲ διὰ ξεστῶν κεράων ἔλθωσι θύραζε,
 οἱ δ' **ἔτυμα κραίνουσι**, βροτῶν ὅτε κέν τις ἴδηται.
 ἀλλ' ἐμοὶ οὐκ ἐντεῦθεν ὄτομαι **αἰνὸν ὄνειρον**
 ἐλθέμεν· ἢ κ' ἀσπαστὸν ἐμοὶ καὶ παιδὶ γένοιτο.
 ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσιν·
 ἦδε δὴ ἡὼς εἴσι δυσώνυμος, ἢ μ' Ὀδυσῆος
 οἴκου ἀποσχίσει· νῦν γὰρ καταθήσω ἄεθλον,
 τοὺς πελέκεας, τοὺς κείνος ἐνὶ μεγάροισιν εἴοισιν
ἴστασχ' ἐξείης, **δρυόχους** ὡς, δώδεκα πάντας·
 στὰς δ' ὅ γε πολλὸν ἀνευθε **διαρρίπτασκεν** οἴστον.
 νῦν δὲ μνηστήρεσσιν ἄεθλον τοῦτον ἐφήσω·
 ὅς δέ κε ῥῆϊτατ' ἐντανύση βῖὸν ἐν παλάμῃσι
 καὶ διοῖστεύση πελέκεων δυοκαίδεκα πάντων,
 τῷ κεν ἅμ' ἐσποίμην, νοσφισσαμένη τότε δῶμα
 κουρίδιον, μάλα καλόν, ἐνὶ πλεῖον βίότιοι,
 τοῦ ποτε μεμνήσεσθαι ὄτομαι ἐν περ ὄνειρῳ.”
 τὴν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεύς·
 “ὦ γύναι αἰδοίη Λαερτιάδεω Ὀδυσῆος,
 μηκέτι νῦν ἀνάβαλλε δόμοισ' ἐνὶ τοῦτον ἄεθλον·
 πρὶν γάρ τοι πολύμητις ἐλεύσεται ἐνθάδ' Ὀδυσσεύς,
 πρὶν τούτους τότε τόξον εὔξοον ἀμφαφώντας
 νευρῆν τ' ἐντανύσαι **διοῖστεύσαι τε σιδήρου.**”
 τὸν δ' αὖτε προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια·
 “εἰ κ' ἐθέλοις μοι, ξεῖνε, παρήμενος ἐν μεγάροισι
 τέρπειν, οὐ κέ μοι ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισι χυθείη.
 ἀλλ' οὐ γάρ πῶς ἔστιν ἀϋπνοὺς ἔμμεναι αἰὲν
 ἀνθρώπους· ἐπὶ γάρ τοι ἐκάστω μοῖραν ἔθηκαν
 ἀθάνατοι θνητοῖσιν ἐπὶ ζεῖδωρον ἄρουραν.
 ἀλλ' ἢ τοι μὲν ἐγὼν ὑπερώϊον εἰσαναβάσα
 λέξομαι εἰς εὐνήν, ἢ μοι στονόεσσα τέτυκται,
 αἰεὶ δάκρυσ' ἐμοῖσι πεφυρμένη, ἔξ οὔ Ὀδυσσεύς
 ᾤχετ' ἐποψόμενος **Κακοῖλιον οὐκ ὀνομαστήν.**
 ἐνθα κε **λεξαίμην· σὺ δὲ λέξεο** τῶδ' ἐνὶ οἴκῳ,
 ἢ χαμάδις στορέσας, ἢ τοι κατὰ δέμνια θέντων.”
 ὡς εἰποῦσ' ἀνέβαιν' ὑπερώϊα σιγαλόεντα,
 οὐκ οἶη, ἅμα τῇ γε καὶ ἀμφίπολοι κίον ἄλλαι.
 ἐς δ' ὑπερῶ' ἀναβάσα σὺν ἀμφίπολοισι γυναιξὶ
 κλαίεν ἔπειτ' Ὀδυσῆα φίλον πόσιν, ὄφρα οἱ ὕπνον
 ἦδὺν ἐπὶ βλεφάροισι βάλε γλαυκῶπις Ἀθήνη.

Válaszul erre eképen szólt leleményes Odüsszeusz:
 „Űrnöm, nem lehet álmod másképp **fejteni** ügysem,
 másfele elfordítva, csak úgy, ahogy ő maga mondta,
 hogy meglesz, Odüsszeusz. Ez a kérők végveszedelmét
 jelzi; haláltól, vesztétől egy sem menekül meg.”
 Válaszul így szólt most az okosszívü Pénelopeia:
 „Vendégem, hidd el, vannak hiu, balgatag álmok,
 s nem mind teljeseedik be az ember előtt. Hisz a **gyöngge**
 álmokképek két kapun át jönnek közelünkbe:
 egy szaruból készült, elefántcsontból van a másik.
 És amely álmokkép kicsiszolt csonton csuszik által,
 az mind **csal**, hiteget s mutogat csupa teljesületlent;
 és amely álmokkép simított szarun át szalad útra,
színigazat mutat az, ha az ember látja szemével.
 Úgy vélem: nem ezen jött át ez az én **riadalmas**
álmom: mely pedig oly jó volna nekem s a fiamnak.
 Mást mondok neked én, te pedig vesd jól a szivedbe.
 Már jön az átkos hajnal, amely majd elszakít engem
 házától Odüsszeusznak: mert versenyre kitűzőm
 fejszéit, melyeket termében sorba kirakva
állított fel, akár a **hajóbordákat**: eléállt,
 s mind a tizenkettőn a nyilát **általröpitette**.
 Most hát ezt akarom versenyre kitűzni elébük:
 mert aki legkönnyebben tudja följazani íját,
 s mind a tizenkét fejsze fokán átló a nyilával,
 majd ahhoz megyek én, elhagyva e hitvesi házat,
 mely pedig oly gyönyörű, telides-tele dús vagyónával;
 jól tudom én: álmomban is emlékezni fogok rá.”
 Válaszul erre eképen szólt leleményes Odüsszeusz:
 „Hős Láertiadész Odüsszeusz tisztos felesége,
 csak ne akard házadba tovább halogatni a versenyt:
 mert hisz előbb ér még hozzád haza bajnok Odüsszeusz,
 még mielőtt ezek itt megfognák szép sima íját,
 felhúznák idegét, s **lőnék vason által a vesszőt.**”
 Válaszul így szólt most az okosszívü Pénelopeia:
 „Jó idegen, ha mulattatnál te a termem ölében
 egyre, a szemhéjamra bizony sosem omlana álom.
 Ám folyvást álom nélkül nem is élhet az ember:
 megszabták a haláltalanok mindennek a rendjét
 múlandók számára a termő földön amúgyis.
 Így hát én immár felső termembe vonulva
 újra lefekszem az ágyra, melyet siralomra faragtak
 s ázik folyton a könnyemtől, amióta Odüsszeusz
 ment meglátni az **Átok-Tróját, vesszen e név is!**
 Ott **fogok én lefeküdni, feküdj le te** itt csak a házban:
 földre terítve ruhát, vagy hozzanak ágyat a lányok.”
 Szólt; s indult ragyogó felső termébe azonnal,
 nem maga ment egyedül, vele mentek a szolgáléányok.
 Szolgaleányaival felső házába vonulva,
 drága uráért sírt, Odüsszeuszért, mígcsak az édes
 álmod nem borította a szemhéjára Athéné.

2. ábra. Lemmák Rutherford kommentárjában

ὡς ἄρ' ἔφη, γρηῦς δὲ διέκ μεγάροιο βεβήκει
οἰσομένη ποδάνιπτρα· τὰ γὰρ πρότερό' ἔκχυτο πάντα.
αὐτὰρ ἐπεὶ νίψεν τε καὶ ἤλειψεν λίπ' ἐλαίῳ,
αὐτίς ἄρ' ἀσσοτέρω πυρὸς ἔλκετο δίφρον Ὀδυσσεύς
θεροσόμενος, οὐλήν δὲ κατὰ ῥακέεσσι κάλυψε.
τοῖσι δὲ μύθων ἦρχε περίφρων Πηνελόπεια·
“ξείνι, τὸ μὲν σ' ἔτι τυτθὸν ἐγὼν εἰρήσομαι αὐτή·
καὶ γὰρ δὴ κοίτοιο τάχ' ἔσσεται ἡδέος ὦρη,
ὄν τινά γ' ὕπνος ἔλη γλυκερὸς καὶ κηδόμενόν περ.
αὐτὰρ ἔμοι καὶ πένθος ἀμέτρον πορὲ δαίμων·
ἦματα μὲν γὰρ τέροπμό' ὀδυρομένη γοῶσα,
ἔς τ' ἐμὰ ἔργ' ὀρώσα καὶ ἀμφιπόλων ἐνὶ οἴκῳ·
αὐτὰρ ἐπὴν νύξ ἔλθη, ἔλησί τε κοίτος ἅπαντας,
κειῖμαι ἐνὶ λέκτρῳ, πυκιναὶ δέ μοι ἀμφ' ἀδινὸν κῆρ
ὄξειαι μελεδῶναι ὀδυρομένην ἐρέθουσιν.
ὡς δ' ὅτε Πανδαρέου κούρη, **χλωρηῖς ἀηδῶν**,
καλὸν **ἀείδησιν** ἕαρος νέον ἴσταμένοιο,
δενδρέων ἐν πετάλοισι καθεζομένη πυκινοῖσιν,
ἦ τε θαμὰ τρωπῶσα χεεὶ **πολυδευκέα** φωνήν,
παῖδ' ὀλοφυρομένη Ἴτυλον φίλον, ὃν ποτε χαλκῶ
κτεῖνε δι' ἀφραδίας, κοῦρον Ζήθιοιο ἄνακτος·
ὡς καὶ ἔμοι δίχα θυμὸς **ὀρώρεται** ἔνθα καὶ ἔνθα,
ἡ **μένω** παρὰ παιδὶ καὶ **ἔμπεδα πάντα φυλάσσω**,
κτῆσιν ἐμήν, **δμῳάς** τε καὶ ὑπερεφές μέγα δῶμα,
εὐνήν τ' αἰδομένη πόσιος **δήμοιό τε φῆμιν**,
ἦ ἦδη ἄμ' ἔπωμαι, Ἀχαιῶν ὅς τις **ἄριστος**
μνάται ἐνὶ μεγάροισι, πορῶν ἀπερείσια **ἔδνα**.
παῖς δ' ἐμὸς εἶος ἦν ἔτι νήπιος ἦδὲ χαλῖφρων,
γῆμασθ' οὐ μ' εἶα πόσιος κατὰ δῶμα λιπούσαν·
νῦν δ' ὅτε δὴ μέγας ἐστὶ καὶ ἤβης μέτρον ἰκάνει,
καὶ δὴ μ' ἀρᾶται πάλιν ἐλθέμεν ἐκ μεγάροιο,
κτῆσιος ἀσχαλόων, τὴν οἱ κατέδουσιν Ἀχαιοί.
ἄλλ' ἄγε μοι τὸν ὄνειρον ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον.
χῆνές μοι κατὰ οἶκον ἐξέκοσι πυρὸν ἔδουσιν
ἔξ ὕδατος, καὶ τέ σφιν ἰαίνομαι εἰσορώσα·
ἐλθῶν δ' ἔξ ὄρεος μέγας **αιετὸς** ἀγκυλοχῆλης
πᾶσι κατ' αὐχένιας ἦξε καὶ ἔκτανεν· οἱ δ' ἐκέχυντο
ἄθροοι ἐν μεγάροισ', ὁ δ' ἔς αἰθέρα διὰν ἀέροθη.
αὐτὰρ ἐγὼ κλαῖον καὶ ἐκώκουν ἐν περ ὄνειρῳ,
ἀμφὶ δέ μ' ἠγερέθοντο ἐϋπλοκαμίδες **Ἀχαιαί**,
οἴκτρ' ὀλοφυρομένην, ὃ μοι αἰετὸς ἔκτανε χῆνας.
ἄψ δ' ἐλθῶν κατ' ἄρ' ἔζετ' ἐπὶ προὔχοντι μελάθρῳ,
φωνή δὲ βροτέη κατερήτυε φώνησέν τε·
“θάρσει, Ἰκαρίου κούρη τηλεκλειτοῖο·
οὐκ **ὄναο**, **ἄλλ' ὕπαο** ἐσθλόν, ὃ τοι τετελεσμένον ἔσται.
χῆνες μὲν μνηστήρες, ἐγὼ δέ τοι αἰετὸς ὄρνις
ἦα πάρος, νῦν αὖτε τεὸς πόσις εἰλήλουθα,
ὃς πᾶσι μνηστήρσιν ἀεικέα πότμον **ἐφήσω**.
ὡς ἔφατ', αὐτὰρ ἐμὲ μελιηδῆς ὕπνος ἀνήκε·
παπτήνασα δὲ χῆνας ἐνὶ μεγάροισ' ἐνόησα
πυρὸν ἐρεπτομένους παρὰ πύελον, ἦχι πάρος περ.”

Így szólt ő; s az anyó indult, ment végig a termen
újból lábvizért: mert földre borult ki az első.
S hogy megmosta, bekente a lábát síkos olajjal,
székét újra a tűz közeléhez vonta Odüsszeusz,
mert melegedni akart, de sebet ronggyal betakarta.
Köztük a szót így kezdte okosszivü Pénelopeia:
„Vendég, csak röviden kívánlak kérdeni immár;
mert **hisz** az édesizü pihenés órája **közelget**,
ahhoz, kit, noha gondjai gyötrik, **elérhet az álmom**.
Ám végnélküli bánatot osztott nekem a daimón:
nappal még örömet lelek én a nyögő zokogásban,
s dolgom után nézek, meg a szolgálókra vigyázok:
ámde ha eljön az éj, s megszáll mindenkit az álmom,
csak heverek nyoszolyámon, s kedves szívem a sűrű,
éles-erős gondok zaklatják, szaggat a bánat.
Mint a **fakó csalogány zeng** szépen, Pandareosznak
lánya, ha jó a tavasz szele újra, s a sűrű levél közt
ott ül a fák ágán s csodaszépen csattog az égre,
sűrűn változtatva ereszti ki **sokdalu** hangját,
sírva siratja fiát, Itüloszt, akit egykoron érczel
ölt meg, tévedvén, Zéthosz fejedelmi utódát,
lelkem is így **hányódik** örökké erre meg arra:
várjak-e itt a fiamnál és **vele óvjam az összes**
birtokot és **háznépet** s nagytetejű palotánkat,
hitvesem ágyához híven s kikerülve **a rossz hírt**,
vagy válasszam-e már az akhájok **legderekbabbját**
kérőim közül itt, aki roppant **nászadományt** ad.
Míg a fiam csecsemő volt csak s nem volt esze sem még,
addig férjhez uram házából ő nem eresztett;
most hogy fölserdült immár és termete is nagy,
ő maga kér már rá, hogy menjek vissza e házból,
bosszankodva, amért vagyontát fölemésztik a kérők
Rajta azonban, az álmom **fejtsd meg, ügyelj a szavamra**.
Húsz ludam él házamban, a búzát itt eszik egyre,
vízbekeverten; örül, ha tekintek rájuk, a szívem;
horgascsóru hatalmas **sas** jött most a hegyekből,
és megfogta nyakát mindnek s meg is ölte: heverték
itt a teremben, a sas meg az isteni légbé röpült fel.
Én meg fölsírtam s jajgattam az álmom ölében,
és az **akhájai** széphaju nők körübem seregelték,
míg sírtam hevesen, hogy a sas lecsapott ludaimra.
Csakhogy visszaröpült a sas és odaült a tetőre,
s emberi hangon szólva vigasztalt; ily szavakat szólt:
»Bátorság, lánysarja a hírneves Íkariosznak;
mind **igaz** ez, nem is **álmom**, mert így teljesedik be.
Itt e ludak kérők, magam én sas **voltam** idáig,
most meg urad vagyok, így értem haza, vissza tehozzád,
hogy minden kérődnek **hosszam** csúnya halálát.«
Szólt; mire már eleresztett engem a mézizü álmom;
szétnézvén, ludaim bent láttam a termem ölében,
teknőből búzát csipegettek, mint azelőtt is.”

τὴν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεύς·
 “ὦ γύναι, οὐ πως ἔστιν ὑποκρίνασθαι ὄνειρον
ἄλλη ἀποκλίναντ', ἐπεὶ ἦ ῥά τοι αὐτὸς Ὀδυσσεύς
 πέφραδ', ὅπως τελέει· μνηστήρησι δὲ φαίνεται ὄλεθρος
 πᾶσι μάλ', οὐδέ κέ τις θάνατον καὶ κῆρας ἀλύξει.”
 τὸν δ' αὖτε προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια·
 “ξεῖν', ἦ τοι μὲν ὄνειροι ἀμήχανοι ἀκριτόμυθοι
 γίνοντ', οὐδέ τι **πάντα** τελείεται ἀνθρώποισι.
 δοιαὶ γάρ τε πύλαι ἀμενηνῶν εἰσὶν ὄνειρων·
 αἱ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχεται, αἱ δ' ἐλέφαντι.
 τῶν οἱ μὲν κ' ἔλθωσι διὰ πριστοῦ **ἐλέφαντος**,
 οἱ δ' **ἐλεφαίρονται**, ἔπε' ἀκράαντα φέροντες·
 οἱ δὲ διὰ ξεστῶν κεράων ἔλθωσι θύραζε,
 οἱ δ' ἔτυμα κραίνουσι, βροτῶν ὅτε κέν τις ἴδῃται.
 ἀλλ' ἐμοὶ οὐκ ἐντευθεν ὄμοιαι αἰνὸν ὄνειρον
 ἐλθέμεν· ἦ κ' ἀσπαστὸν ἐμοὶ καὶ παιδὶ γένοιτο.
 ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσιν·
 ἦδε δὴ ἡὼς **εἴσι** δυσώνυμος, ἦ μ' Ὀδυσῆος
 οἴκου ἀποσχίσει· νῦν γὰρ καταθήσω ἄεθλον,
 τοὺς πελέκεας, τοὺς κείνος ἐνὶ μεγάροισιν ἐοῖσιν
 ἴστασχ' ἐξείης, δρυόχους ὦς, δώδεκα πάντα·
 στὰς δ' ὅ γε πολλὸν ἀνευθε διαρρίπτασκεν ὀϊστόν.
 νῦν δὲ μνηστήρεσσιν ἄεθλον τοῦτον ἐφήσω·
 ὅς δέ κε ῥῆϊτατ' ἐντανύση **βῖον** ἐν παλάμῃσι
 καὶ διοῖστέυσῃ πελέκεων δυοκαίδεκα πάντων,
 τῷ κεν ἄμ' ἐσποίμην, νοσφισσαμένη τότε δῶμα
 κουρίδιον, μάλα καλόν, ἐνίπλειον βίότιο,
 τοῦ ποτε μεμνήσεσθαι ὄμοιαι ἔν περ ὄνειρόν·”
 τὴν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεύς·
 “ὦ γύναι αἰδοίη Λαερτιάδεω Ὀδυσῆος,
 μηκέτι νῦν ἀνάβαλλε δόμοισ' ἐνὶ τοῦτον ἄεθλον·
πρὶν γάρ τοι πολύμητις ἐλεύσεται ἐνθάδ' Ὀδυσσεύς,
πρὶν τούτους τότε τόξον ἐῤῥεον ἀμφαφώνωντας
 νευρῆν τ' ἐντανύσαι διοῖστέυσαι τε σιδήρου.”
 τὸν δ' αὖτε προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια·
 “εἴ κ' ἐθέλοις μοι, ξεῖνε, παρήμενος ἐν μεγάροισι
τέρπειν, οὐ κέ μοι ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισι χυθείη.
 ἀλλ' οὐ γάρ πως ἔστιν ἄϋπνους ἔμμεναι αἰὲν
 ἀνθρώπους· ἐπὶ γὰρ **τοὶ ἐκάστω** μοῖραν ἔθηκαν
 ἀθάνατοι θνητοῖσιν ἐπὶ ζεῖδωρον ἄρουραν.
 ἀλλ' ἦ τοι μὲν ἐγὼν ὑπερώϊον εἰσαναβάσα
 λέξομαι εἰς εὐνήν, ἦ μοι στονόεσσα τέτυκται,
 αἰεὶ δάκρυσ' ἐμοῖσι **πεφυρμένη**, ἐξ οὗ Ὀδυσσεύς
 ᾤχετ' ἐποψόμενος Κακοῖλιον οὐκ ὀνομαστήν.
 ἐνθα κε λεξαίμην· σὺ δὲ λέξεο τῶνδ' ἐνὶ οἴκῳ,
 ἦ χαμάδις στορέσας, ἦ τοι κατὰ δέμνια θέντων.”
 ὦς εἰποῦσ' ἀνέβαιν' ὑπερώϊα σιγαλόεντα,
 οὐκ οἶη, ἅμα τῇ γε καὶ ἀμφίπολοι κίον ἄλλαι.
 ἐς δ' ὑπερῶ' ἀναβάσα σὺν ἀμφίπολοισι γυναιξὶ
 κλαίεν ἔπειτ' Ὀδυσῆα φίλον πόσιν, ὄφρα οἱ ὕπνον
ἦδὺν ἐπὶ βλεφάροισι βάλε γλαυκῶπις Ἀθήνη.

Válaszul erre eképen szólt leleményes Odüsszeusz:
 „Úrnőm, nem lehet álmod másképp fejteni úgysem,
másfele elfordítva, csak úgy, ahogy ő maga mondta,
 hogy meglesz, Odüsszeusz. Ez a kérők végveszedelmét
 jelzi; haláltól, vesztétől egy sem menekül meg.”
 Válaszul így szólt most az okosszívű Pénélopeia:
 „Vendégem, hidd el, vannak hiu, balgatag álmok,
 s nem **mind** teljeseedik be az ember előtt. Hisz a gyöngé
 álmokképek két kapun át jönnek közelünkbe:
 egy szaruból készült, elefántcsontból van a másik.
 És amely álmokkép kicsiszolt **csonton** csuszik által,
 az **mind csal**, hiteget s mutogat csupa teljesületlent;
 és amely álmokkép simított szarun át szalad útra,
 színigazat mutat az, ha az ember látja szemével.
 Úgy vélem: nem ezen jött át ez az én riadalmas
 álmom: mely pedig oly jó volna nekem s a fiamnak.
 Mászt mondok neked én, te pedig vesd jól a szivedbe.
 Már **jön** az átkos hajnal, amely majd elszakít engem
 házától Odüsszeusznek: mert versenyre kitűzőm
 fejszéit, melyeket termében sorba kirakva
 állított fel, akár a hajóbordákat: eléállt,
 s **mind** a tizenkettőn a nyilát általröpitette.
 Most hát ezt akarom versenyre kitűzni elébük:
 mert aki legkönnyebben tudja följazani **íját**,
 s **mind** a tizenkét fejsze fokán átló a nyilával,
 majd ahhoz megyek én, elhagyva e hitvesi házat,
 mely pedig oly gyönyörű, telides-tele dús vagyónával;
 jól tudom én: álmomban is emlékezni fogok rá.”
 Válaszul erre eképen szólt leleményes Odüsszeusz:
 „Hős Láertiadész Odüsszeusz tisztos felesége,
 csak ne akard házadba tovább halogatni a versenyt:
 mert hisz **előbb** ér még hozzád haza bajnok Odüsszeusz,
 még **mielőtt** ezek itt megfognák szép sima íját,
 felhúznák idegét, s lőnék vason által a vesszőt.”
 Válaszul így szólt most az okosszívű Pénélopeia:
 „Jó idegen, ha **mulattatnál** te a termem ölében
 egyre, a szemhéjamra bizony sosem omlana álmom.
 Ám folyvást álmom nélkül nem is élhet az ember:
 megsabták a haláltalanok **mindennek** a rendjét
 múlandók számára a termő földön amúgyis.
 Így hát én immár fölső termembe vonulva
 újra lefekszem az ágyra, melyet siralomra faragtak
 s **ázik** folyton a könnyemtől, amióta Odüsszeusz
 ment meglátni az Átok-Tróját, vesszen e név is!
 Ott fogok én lefeküdni, feküdj le te itt csak a házban:
 földre terítve ruhát, vagy hozzanak ágyat a lányok.”
 Szólt; s indult ragyogó fölső termébe azonnal,
 nem maga ment egyedül, vele mentek a szolgáléányok.
 Szolgáléányaival fölső házába vonulva,
 drága uráért sírt, Odüsszeuszért, mígcsak az **édes**
 álmod nem borította a szemhéjára Athéné.

3. ábra. A két kommentár szöveghelyei

ὡς ἄρ' ἔφη, γρηῦς δὲ διέκ μεγάροιο βεβήκει
οἰσομένη ποδάνιπτρα· τὰ γὰρ πρότερ' ἔκχυτο πάντα.

λίπ' ἐλαίω,

αὐτίς ἄρ' ἀσσοτέρω πυρὸς ἔλκετο δίφρον Ὀδυσσεύς
θερσόμενος, οὐλήν δὲ κατὰ ῥακέεσσι κάλυψε.

“Ξεῖνε, τὸ μὲν σ' ἔτι τυτθὸν ἐγὼν εἰρήσομαι αὐτή·

γὰρ

ἔσσεται

ὄν τινά γ' ὕπνος ἔλη

ἦματα μὲν γὰρ **τέροπομ' ὄδυρομένη** γοώωσα,

ὀξεῖαι μελεδῶναι ὄδυρομένην ἐρέθουσιν.

ὡς δ' ὅτε Πανδαρέου κόρη, **χλωρηῖς ἀηδών,**
καλὸν ἀείδησιν ἕαρος νέον ἰσταμένοιο,
δενδρέων ἐν πετάλοισι καθεζομένη πυκνιοῖσιν,
ἦ τε θαμὰ τρωπῶσα χέει **πολυδευκέα** φωνήν,
παιδ' ὀλοφυρομένη Ἴτυλον φίλον, ὃν ποτε χαλκῶ
κτεῖνε δι' ἀφραδίας, κοῦρον Ζήθιοιο ἄνακτος·
ὡς καὶ ἔμοι δίχα θυμὸς **ὀρώρεται** ἔνθα καὶ ἔνθα,
ἢ ἐ μένω παρὰ παιδὶ καὶ ἔμπεδα πάντα φυλάσσω,
κτῆσιν ἐμήν, **δμῶας** τε καὶ ὑπερεφές μέγα δῶμα,
εὐνήν τ' αἰδομένη πόσιος **δήμοιό τε φῆμιν,**
ἦ ἤδη ἄμ' ἔπωμαι, Ἀχαιῶν ὅς τις **ἄριστος**
μνάται ἐνὶ μεγάροισι, πορῶν ἀπερείσια ἔδνα.
παῖς δ' ἔμοις **εἶος** ἔην ἔτι νήπιος ἠδὲ χαλίφρων,
γῆμασθ' οὐ μ' εἶα πόσιος κατὰ δῶμα λιπούσαν·
νῦν δ' ὅτε δὴ μέγας ἐστί καὶ ἤβης μέτρον ἰκάνει,
καὶ δὴ μ' ἀρᾶται πάλιν ἐλθέμεν ἐκ μεγάροιο,
κτῆσιος ἀσχαλόων, τὴν οἱ κατέδουσιν Ἀχαιοί.

τὸν ὄνειρον ὑπόκριναι καὶ ἄκουσον.

ἐξ ὕδατος

αιετὸς

κατ' αὐχένας ἦξε

ἐκέχυντο

αὐτὰρ ἐγὼ κλαῖον καὶ ἐκώκουν ἐν περ ὄνειρῳ,
Ἀχαιαί,
οἶκτρ' ὀλοφυρομένην, ὃ μοι αἰετὸς ἔκτανε χῆνας.

φωνῆ **βροτέη** κατερήτυε

ὄναρ,

ὑπαρ

ἦα

ἐφήσω

παπτήνασα

Így szólt ő; s az anyó indult, ment végig a termen
újából lábvizért: mert földre borult ki az első.

síkos olajjal,

székét újra a tűz közeléhez vonta Odüsszeusz,
mert melegedni akart, de sebet ronggyal betakarta.

„Vendég, csak röviden kívánlak kérdeni immár;

hisz

közelget

ahhoz, kit

elérhet az álom.

nappal még **örömöt lelek** én a nyögő **zokogásban,**

éles-erős gondok zaklatják, szaggat a bánat.

Mint a **fakó csalogány zeng** szépen, Pandareosznak
lánya, ha jó a tavasz szele újra, s a sűrű levél közt
ott ül a fák ágán s csodaszépen csattog az égre,
sűrűn változtatva ereszti ki **sokdalu** hangját,
sírva siratja fiát, Itüloszt, akit egykoron ércel
ölt meg, tévedvén, Zéthosz fejedelmi utódát,
lelkem is így **hányódik** örökké erre meg arra:
várjak-e itt a fiamnál és **vele óvjam az összes**
birtokot és **háznépet** s nagytetejű palotánkat,
hitvesem ágyához híven s kikerülve **a rossz hírt,**
vagy válasszam-e már az akhájok **legderekbabbját**
kérőim közül itt, aki roppant **nászadományt** ad.

Míg a fiam csecsemő volt csak s nem volt esze sem még,
addig férjhez uram házából ő nem eresztett;
most hogy fölserdült immár és termete is nagy,
ő maga kér már rá, hogy menjek vissza e házból,
bosszankodva, améért vagyonát fölemésztik a kérők

az álmom fejtsd meg, ügyelj a szavamra.

vízbekeverten

sas

megfogta nyakát mindnek

heverték

Én meg fölsírtam s jajgattam az álom ölében,

akhájai

míg sírtam hevesen, hogy a sas lecsapott ludaimra.

emberi hangon szólva vigasztalt

igaz

álom

voltam

hozzam

szétnéznén

ἄλλη ἀποκλίναντ' ὑποκρίνασθαι
 „Ξεῖν', ἦ τοι μὲν ὄνειροι ἀμήχανοι ἀκριτόμυθοι
 γίνοντ', οὐδέ τι πάντα τελείεται ἀνθρώποισι.
 δοιαὶ γὰρ τε πύλαι ἀμενηνῶν εἰσὶν ὄνειρων·
 αἰ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχεται, αἰ δ' ἐλέφαντι.
 τῶν οἱ μὲν κ' ἔλθωσι διὰ πριστοῦ ἐλέφαντος,
 οἱ δ' ἐλεφαίρονται, ἔπε' ἀκράαντα φέροντες·
 οἱ δὲ διὰ ξεστῶν κεράων ἔλθωσι θύραζε,
 οἱ δ' ἔτυμα κραίνουσι, βροτῶν ὅτε κέν τις ἴδηται.
 αἰνὸν ὄνειρον

εἴσι

ἴστασχ' δρυόχους διαρρίπτασκειν
 βιὸν

κουρίδιον, μάλα καλόν, ἐνίπλειον βιότοιο,
 τοῦ ποτε μεμνήσεσθαι ὄϊομαι ἔν περ ὄνειρον.”

πρὶν γὰρ τοι πολύμητις ἐλεύσεται ἐνθάδ' Ὀδυσσεύς,
 πρὶν τούτους τόδε τόξον ἐῷξοον ἀμφαφώνοντας
 νευρῆν τ' ἐντανύσαι διοῖστυσαί τε σιδήρου.”

“εἴ κ' ἐθέλοις μοι, ξεῖνε, παρήμενος ἐν μεγάροισι
 τέρπειν, οὐ κέ μοι ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισι χυθείη.

τοι ἐκάστω

πεφυρμένη
 ὄχετ' ἐποψόμενος Κακοῖλιον οὐκ ὀνομαστήν.
 Λεξαίμην· σὺ δὲ λέξεο
 ἦ χαμάδις στορέσας, ἦ τοι κατὰ δέμνια θέντων.”
 ὥς εἰποῦσ' ἀνέβαιν' ὑπερώϊα σιγαλόεντα,
 οὐκ οἶη, ἅμα τῆ γε καὶ ἀμφίπολοι κίον ἄλλαι.
 ἔς δ' ὑπερῶ' ἀναβάσα σὺν ἀμφιπόλοισι γυναιξὶ
 κλαίεν ἔπειτ' Ὀδυσῆα φίλον πόσιν, ὄφρα οἱ ὕπνος
 ἦδὺν ἐπὶ βλεφάροισι βάλε γλαυκῶπις Αθήνη.

másfele elfordítva fejteni
 „Vendégem, hidd el, vannak hiu, balgatag álmok,
 s nem **mind** teljesedik be az ember előtt. **Hisz a gyöngé**
 álmokképek két kapun át jönnek közelünkbe:
 egy szaruból készült, elefántcsontból van a másik.
 És amely álmokkép kicsiszolt **csonton** csuszik által,
 az **mind csal**, hiteget s mutogat csupa teljesületlent;
 és amely álmokkép simított szarun át szalad útra,
színigazat mutat az, ha az ember látja szemével.
 riadalmas

álmom

jön

állított fel hajóbordákat
 általröpitette

íját

mely pedig oly gyönyörű, telides-tele dús vagyónával;
 jól tudom én: álmomban is emlékezni fogok rá.”

mert **hisz előbb** ér még hozzád haza bajnok Odüsszeusz,
 még **mielőtt** ezek itt megfognák szép sima íját,
 felhúznák idegét, **s lőnék vason által a vesszőt.**”

„Jó idegen, ha **mulattatnál** te a termem ölében
 egyre, a szemhéjamra bizony sosem omlana álmom.

mindennek

ázik
 ment meglátni **az Átok-Tróját, vesszen e név is!**
fogok én lefeküdni, feküdj le te
 földre terítve ruhát, vagy hozzanak ágyat a lányok.”
 Szólt; s indult ragyogó felső termébe azonnal,
 nem maga ment egyedül, vele mentek a szolgáléányok.
 Szolgaleányaival felső házába vonulva,
 drága uráért sírt, Odüsszeuszért, mígcsak az **édes**
 álmot nem borította a szemhéjára Athéné.

Jegyzetek

A jelen tanulmány – melynek kiindulópontja a szerző mesterszakos szakdolgozata – az FK 135096 számú NKFI pályázat keretében készült.

- 1 A filológia mint tudomány önmeghatározásának újragondolásához, gyakorlati paradigmájához lásd a következő kötetek előszavait: Kelemen et al. 2009, 9–13; Déri et al. 2011, 9–44; Kelemen et al. 2014, 9–16.
- 2 Most 1997–2001; Gibson–Kraus 2002; Kraus 2016.
- 3 Kraus 2011, 506.
- 4 Nietzsche 2019, 9–10.
- 5 Kelemen et al. 2011, 9–7. A filológia és a kultúrtechnika fogalmához átfogóan lásd a *Média és- kultúratudomány* című kézikönyv szócikkeit, Kricsfalusi et al. 2018.
- 6 A kommentár Barthes szavaival élve „csillagokká repeszi” a szöveget, széttördeli, félbeszakítja, kezelésbe veszi azt, s mindezzel a szöveg anyagságára, annak mesterséges voltára hívja fel az olvasó figyelmét. Barthes 1997, 25–28.
- 7 Ehhez elsősorban saját olvasási tapasztalataimra hagyatkozom, de a továbbiakra nézve nem vetem el egy olyan felmérés lehetőségét, amely a közönség (itt: többségében egyetemi hallgatók, fiatal kutatók) széles körében az egyedi praxisokra, olvasási gyakorlatokra kérdez rá.
- 8 Kelemen 2015, 136.
- 9 Martus–Spoerhase 2015, 142.
- 10 A részlet ősjelenet-olvasatához lásd Schwindt 2014, 709–729.
- 11 A hallgatói gyakorlatban megosztott második helyen a szótár mellett, amelyhez a szöveg primer megértése érdekében általában előbb kell nyúlni.
- 12 A kommentár kitüntetett pozíciójáról, kiemelt helyéről a filológus íróasztalán lásd Tamás Ábel fontos megfigyeléseit: Tamás 2009, 329–330.
- 13 Fuhrmann 2011, 449.
- 14 Vö. Assmann a szöveg és a kommentár viszonyáról: „Egy vers, egy törvény, egy traktátus stb. szigorú filológiai értelemben csak akkor válik *szöveggé*, ha kommentárt fűznek hozzá. A szöveget a kommentár teszi *szöveggé*.” Assmann 2013, 180.
- 15 Fuhrmann 2011, 50.
- 16 Fuhrmann 2011, 51.
- 17 Fuhrmann 2011, 451.
- 18 Gumbrecht 2003, 46.
- 19 Gibson a párhuzamos helyek tipológiájáról és szerepéről írt tanulmányában a felhalmozásról így fogalmaz: „Commentators, furthermore, derive great satisfaction from finding parallels, and are everywhere to be found *stacking them high and deep on the shelves* of their commentaries.” Gibson 2002, 331.
- 20 Fuhrmann 2011, 457.
- 21 „A magyarázat feladata az, hogy az olvasónak biztos alapot teremtsen a művel való foglalkozáshoz.” Martens 2011, 471.
- 22 Kraus 2011, 510.
- 23 Martens 2011, 459.
- 24 Martens 2011, 463.
- 25 Martens 2011, 468–469; 474–475. Martens e többértű probléma megoldását új kommentálási módszerek kidolgozásában látja, köztük az áttekintő és intertextuális kommentár megjelenésében. Utóbbiból a ráutaló gesztusok teljesen eltűnnek, a kommentár nem szólít fel, még csak javasolni sem javasol, pusztán különböző szövegeket, forrásokat idéz lemondva a jelentéstulajdonításról.
- 26 Fowler 2011, 478–479.
- 27 „*cum notis variorum*” – különböző szerzők megjegyzéseivel, Fuhrmann 2011, 449.
- 28 Szükséges azonban figyelembe venni, hogy a tanulmány eredetileg 1999-ben jelent meg, ezért digitális bölcsészeti szempontból ma már több tekintetben is elavultnak vagy naivnak tűnhet.
- 29 Fowler 2011, 489.
- 30 Fowler 2011, 488.
- 31 „A képaláírásokkal kísért képek kiállítás alkotnak; a jegyzetekkel kísért szövegek kommentárt.” Fowler 2011, 493.
- 32 Fowler megállapítja, hogy az újabb kiállítások, párhuzamban a modern kommentárokkal, kevesebb tárgyat állítanak ki / kevesebb adatot közölnek, de több magyarázattal kísérik őket. Ezáltal a modern kommentárok jobban fókuszáltak lesznek, gondosan megválogatják a közölt adatokat, határozottabban vezetik az olvasót egy konkrét interpretáció felé. Fowler 2011, 491–492.
- 33 Fowler 2011, 493.
- 34 Dindorfius 1855, 669–686.
- 35 Az ELTE Ókori nyelvek és kultúrák alapszakos képzésén, Klaszszika-filológia szakirányon.
- 36 Dickey 2007, 18.
- 37 Assmann 2013, 275.
- 38 Rutherford 1992.
- 39 Russo et al. 1992. A háromkötetes sorozat eredeti változata olaszul, a Fondazione Lorenzo Valla gondozásában jelent meg.
- 40 A CGLC sorozat szerkesztői elveihez lásd Easterling et al. 2007, 177–79. Az „oxfordi vörösek”-hez Henderson 2006.
- 41 Kraus 2011, 512. A „cambridge-i zöld-sárga” és az „oxfordi vörös” kommentársorozatokról írja ezt Kraus. Rutherford kötete a cambridge-i sorozathoz tartozik, és bár az *Odysseia* oxfordi kommentárja nem az „oxfordi vörösek” egyike, mégis, a szerkesztői előszó és a kommentálási elvek alapján elmondható, hogy nem áll távol a sorozat kommentálási gyakorlatától.
- 42 Martens 2011, 469. A kommentár műfajához lásd Honnfelder 1985, 315–317.
- 43 „The intention is therefore that the introduction should be of value to any reader of the *Odyssey*, whether or not he or she is especially concerned with these to books.” Rutherford 1992, ix.
- 44 Ehhez lásd Kraus 2011, 505 és jegyzet Brink Horatius-kommentárjának módszeréről.
- 45 „I have tried to enable readers to use it with no other books on their desk apart from a Homeric dictionary such as Autenrieth’s or Cunliffe’s, or Liddell and Scott, and a text or some version of the rest of the *Odyssey*.” Rutherford 1992, x.
- 46 Meg kell jegyezni azonban, hogy a háromkötetes kiadvány első darabjában szintén részletes bevezetőben tárgyalja több szerző a homérosi mű kérdéseit.
- 47 Ezek közül, mivel a későbbiekben vizsgált részlet a XIX. ének része, csak a Russo által írt szakasszal foglalkozom szorosabban.
- 48 Russo 1992, 14.
- 49 Vö. Martens 2011, 471. „A magyarázat feladata az, hogy az olvasónak biztos alapot teremtsen a művel való foglalkozáshoz.”
- 50 Katz 1995, 95.
- 51 A jelentéstulajdonítás és az interpretáció problematikájához, a kommentár interpretációnak alárendelt szerepe helyezéséről lásd Gumbrecht 1999, 443.
- 52 Irene J. F. de Jong *A Narratological Commentary on the Odyssey* című kommentárja éppen erre az aspektusára fókuszál az eposznak, az *Odysseiát* narratológiai szempontból kommentálja. Különösen érdekes annak az elemzése, hogy hogyan viszonyulnak az *Odysseia* szövegének közel kétharmadát kitevő beszédek, a szereplői szövegek magához az elbeszéléshez.
- 53 A felismerés-jelenetek hasonlóságát Rutherford részletesen tárgyalja kommentárja bevezetőjében. Rutherford 1992, 11.
- 54 Rutherford 1992, 1–38.

- 55 Russo et al. 1992, 7–9.
- 56 Kraus a (klasszika-filológiai) kommentárok kapcsolatát szorosabbnak véli a filológiai/textuális vagy történeti munkával, mint a diszkurzív tudományokkal, és emellett érvelve a „nyersanyagához” erősen ragaszkodó kommentárkötet példáját említi, azaz, hogy a kommentár vagy a szöveggel együtt szerepel a kötetben, vagy feltételezi annak folyamatos jelenlétét, ellenőrzését. A kommentár szöveg nélküli olvasását nem tartja lehetségesnek, bár aztán mintha pontosítana, lehet, de nem kellene, vagyis lehet, de úgy nincs értelme. – Kraus, 2011, 503. „You cannot (or should not) read a commentary *without* the text.”
- 57 Az eredetiben „hit-and-run» commentary user”.
- 58 Kraus 2011, 514–515.
- 59 A görög szöveg forrása von der Mühl (1962, 1–456) kiadása, amely elérhető a Thesaurus Linguae Graecae digitális könyvtárában <http://stephanus.tlg.uci.edu/Iris/Cite?0012:002:0>; a magyar fordítást Devecseri Gábor a Magyar Elektronikus Könyvtárban elérhető szövegéből közöltem, <http://mek.niif.hu/00400/00408/html/>. Ezzel a saját praxeológiai művelettel, melyet a tanulmány megírása és a szövegek szerkesztése során megejtettem, szeretném ismét felhívni a figyelmet a bevezetőben megfogalmazottakra, vagyis a filológia digitális fordulatára: az online elérhető nagy adatmennyiség (*big data*) jelentős részét a különböző eljárásokkal digitalizált szövegtörzsek teszik ki, melyek így igen jelentősen megváltoztat(hat)ják az alapvető módszertani eljárást.
- 60 Kraus 2011, 518–519. A kommentár olvasásakor persze az olvasó kritikus szemléletén is múlik, hogy mennyire követi vagy kérdőjelezi meg a kommentár által kijelölt utat és a kommentáriró tekintélyét.
- 61 Mivel az elemzés tárgyát a XIX. ének utolsó száz sorára szűkítettem, az adatokat és a következtetéseimet azokból nem tekintem a teljes kommentárokról nézve reprezentatívnak és érvényesnek, legfeljebb irányok és lehetséges tendenciák kirajzolására alkalmasak.
- 62 Amint már a kötetek ismertetésénél is kifejtettem, a CGLC sorozat kommentárjainak célja mindenekelőtt a szöveg jelentésének elemi szintű feltárása, magyarázása. A sorozat így jelöli ki a kommentár legfontosabb célját a szerkesztőknek szóló (1971-es) jegyzetében: „To provide the student with the guidance that he needs for the interpretation and understanding of the book as a work of literature.” – Easterling et al. 2007, 177–179.
- 63 Kraus 2011, 516–521.
- 64 Rutherford 1992, 193. Külön érdekessége a jegyzetnek, hogy a kommentátor részéről a formális kommunikáció közvetlen megnyilvánulását olvashatjuk a zárásban, ahol a „*pace* Irwin” kifejezéssel erősíti meg, hogy bár nem ért egyet Irwin magyarázatával (ti., hogy a jelző a madár éneklés közben lüktető torkára vonatkozik, nem pedig a színére), támadni sem szeretné azt.
- 65 Schwindt 2014, 709–729.
- 66 Martens 2011, 474–475.
- 67 Elképzelhető úgy is, hogy miközben a lemmákra ráközelít, ráanyagít a kommentár, ezeken a helyeken távolít, kicsinyíti a szöveget, távolabbi, átfogóbb képet adva az olvasónak.
- 68 Kraus 2011, 513.
- 69 Gibson szerint utóbbi azt is jelölheti, hogy a kommentátor felismeri a hasonlóságot, de magyarázatot nem tud hozzáfűzni, és az olvasóra hagyja a párhuzam értelmezését. Emiatt potenciálisan problematikus a „párhuzamvadászat” (*parallelomania*) gyakorlata, ha a kommentátor a nehezen összegyűjtött párhuzamos helyekkel elvégzettnek tekinti a munkát, és nem osztja meg az olvasóval, hogy milyen megfontolásból tartotta relevánsnak az idézett szöveget az alapszöveg megértéséhez. Gibson 2002, 348–351.
- 70 Gibson 2002, 331–346.
- 71 Különösen érdekes, hogy a Homéros-kommentár nem csak a görög irodalomból idéz párhuzamokat, hanem római irodalmi szövegekre is hivatkozik. Rutherford *ad* 577 βιόν „[...] Az íj mint fegyver kétértelműségéhez [...] lásd *Ilias* 4.242, 11.385, Aesch. *Pers.* 239–40, Soph. *Ajax* 1120–3, Eur. *Heracl.* 157–64, Bond jegyzeteivel, Lucan 8.385”
- 72 „E befejezésnek a *pathos*ához még Homérosnál is *nehéz párhuzamot találni*; [...]. Vö. Sapphó 16.15–20, 94.6–29 L–P, az emlékezet témájának hasonló kezeléséhez.”
- 73 Gibson 2002, 344. „Commentaries are not only guides to comprehension and interpretation, but act also as *work of reference*.”
- 74 Vö. „first choice” kommentár.
- 75 A kommentár olvashatóságára, „fogyaszthatóságára” a kötet hátsó borítóján idézett recenziók is reflektálnak: „The sheer range, penetration, authority, and *readability* of the notes to this volume make one’s ears flap in purest gratitude [...]” – *The Times*; „What is so admirable about Oxford’s new commentary on the *Odyssey* is that it provides pure protein in a highly *edible* form: high scholarship has become *haute cuisine*.” – *The Times*.
- 76 Gumbrecht 2003, 45–46.
- 77 Például *ad* 572–581. „[...] The second explanation, while more plausible, assumes a poet or later redactor who could be content with major narrative inconsistency, an impression belied by the subtle and effective storytelling technique found throughout xix. The first assumes that an event of the utmost significance has transpired in xix but has been kept out of sight by the poet, which is hardly Homer’s manner. [...] We must concede that Homer keeps us from fathoming Penelope’s mind completely: we cannot estimate the mixture of expectations that prompts her decision, and so it remains mysterious.”
- 78 A szöveg széttördeléséhez, szegmentálásához érdekes Glenn Most metaforája Pindaros-kommentárjából: „A szöveg részei úgy haladnak át az értelmező látómezején, mintha egy szerelőszalagon lennének.” Idézi és értelmezi Kraus (2011, 515).
- 79 Gibson 2002, 331.
- 80 Kraus említi meg a kommentárok olvasásáról szóló alapos tanulmányában, hogy a párhuzamos helyek követése az olvasó felelőssége, és nincs akadálya, hogy az idézett szövegek felkeresése nélkül használja a kommentárt. A párhuzamos szövegek eligazítás nélküli gyűjteménye pedig az olvasó állandó megterheléseként, a kommentáriró felelőtlenségeként értelmezhető. Kraus 2011, 526–527.
- 81 A modellről lásd Fowler 2011, 486–489.
- 82 Az interpretáció befejezettségével szemben a kommentár olyan diszkurzusként jelenik meg, amely végérvényesen soha nem fejezhető be, viszont sosincs elég hely a margón a kifejtésére. Gumbrecht 2003, 42, 52–53.

Bibliográfia

- Assmann, J. 2013. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest.
- Barthes, R. 1997. *S/Z*. Budapest.
- de Jong, I. J. F. 2001. *A Narratological Commentary on the Odyssey*. Cambridge.
- Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.) 2011. *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest.
- Dindorfius, G. (szerk.) 1855. *Scholia Graeca in Homeri Odysseam, Ex Codicibus Aucta et Emendata, Tom. II*. Oxford.
- Easterling, P. – Kenney, E. J. – Easterling, P. E. 2007. „A Note On Cambridge Greek And Latin Classics”: *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 101, 177–79.
- Fowler, D. 2011. „A filológia mint kommentár és a kommentár mint filológia az elektronikus médiumok korában”: Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 476–475.
- Fuhrmann, M. 2011, „Klasszikusok kommentárral?»: Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 435–458.
- Gibson, R. K. 2002. „'Cf., e.g.': A Typology of 'Parallels' and the Role of Commentaries on Latin Poetry”: R. K. Gibson – C. Shuttleworth Kraus (szerk.): *The Classical Commentary, Histories, Practices, Theory*. Leiden–Boston–Köln, 331–358.
- Gibson, R. K. – Shuttleworth Kraus, C. (szerk.). 2002. *The Classical Commentary, Histories, Practices, Theory*. Leiden–Boston–Köln.
- Gumbrecht, H. U. 2013. „A filológia elkerülhetlensége a digitális korban”: Kelemen P. – Tóth-Czifra J. – Vásári M. (szerk.): *Hans Ulrich Gumbrecht. Szellemtudományok – mi végre? Budapesti előadások*. Budapest, 143–161.
- Gumbrecht, H. U. 2015. „Miben áll a filológia hatalma?»: *Filológiai Közöny* 61/2, 161–169.
- Gumbrecht, H. U. 2003. *The Powers of Philology, Dynamics of Textual Scholarship*. Urbana–Chicago.
- Henderson, J. 2006. *Oxford Reds, Classical Commentaries on Latin Classics*. London.
- Katz, M. A. 1995. „Commentaries on the »Odyssey«”: *The Classical Journal* 91/1, 95–99.
- Kelemen P. – Kulcsár Szabó E. – Tamás Á. – Vaderna G. (szerk.). 2014. *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*. Budapest.
- Kelemen P. – Kulcsár Szabó E. – Tamás Á. 2011. „Vorwort, Philologie als Kultur und Technik”: Kelemen P. – Kulcsár Szabó E. – Tamás Á. (szerk.): *Kulturtechnik Philologie, Zur Theorie des Umgangs mit Texten*. Heidelberg, 9–17.
- Kelemen P. – Kulcsár-Szabó Z. – Simon A. – Tverdota Gy. (szerk.). 2009. *Filológia – interpretáció – médiatörténet*. (Filológia 1.) Budapest.
- Kelemen P. 2015. „Néhány bevezető gondolat a filológiáról és a mindennapokról”: *Filológiai Közöny* 61/2, 133–139.
- Kozák D. 2018. „Digitális szövegtörzsek a klasszika-filológiában”: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *A humán tudományok és a gépi intelligencia*. Budapest, 62–91.
- Kricsfalusi B. – Kulcsár Szabó E. – Molnár G. T. – Tamás Á. (szerk.). 2018. *Média- és kultúratudomány. Kézikönyv*. Budapest.
- Martens, G. 2011. „Segítség vagy gyámkodás?»: Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 459–475.
- Martus, S. – Spoerhase, C. 2015. „Az irodalomtudomány gyakorlat-tana”: *Filológiai Közöny* 61/2, 140–148.
- Most, G. W. (szerk.). 1997–2001. *Aporemata. Kritische Studien zur Philologiegeschichte*. Göttingen.
- Nietzsche, F. 2019. *Hajnalpír. Gondolatok a morális előítéletekről*. Máriabesnyő.
- Russo, J. – Fernández-Galiano, M. – Heubeck, A. 1992. *A Commentary on Homer's Odyssey, Vol. III: Books XVII–XXIV*. Oxford.
- Rutherford, R. B. 1992. *Homer, Odyssey, Books XIX and XX*. Cambridge Greek and Latin Classics. Cambridge.
- Schwindt, J. P. 2011. „Álomszöveg és hipokrizis, Odysseus filológiája”: Kelemen P. – Kulcsár Szabó E. – Tamás Á. – Vaderna G. (szerk.). 2014. *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*. Budapest, 709–729.
- Shuttleworth Kraus, C. 2011. „Kommentárok olvasása”: Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 502–531.
- Shuttleworth Kraus, C. – Stray, C. 2016. *Classical Commentaries. Explorations in a Scholarly Genre*. New York.
- Tamás Á. 2009. „Az olvasás veszélyei és a filológia oltalma. Kommentár a kommentárhoz”: Kelemen P. – Kulcsár-Szabó Z. – Simon A. – Tverdota Gy. (szerk.). 2009. *Filológia – interpretáció – médiatörténet*. (Filológia 1.) Budapest, 327–341.